

Panteonisaation historiakäyttö – Suomalaisen Tiedeakatemian muistopuheet vuosina 1910–1957

Anssi Halmesvirta

Tässä artikkelissa analysoidaan Suomalaisessa Tiedeakatemiassa vuosina 1910–1957 edesmenneille tiedemiehille pidettyjä muistopuheita niiden historiakäytön kannalta. Lähestymistapana on bourdieulainen kulttuurisen reproduktion näyttökulma eli miten muistopuheet uusintavat akateemisen muisto- ja historiakulttuurin keskeisiä aatteita ja ajattelutapoja (habitusta) siirtäen ne jatkumona eteenpäin seuraaville sukupolville. Keskeinen analyysin käsite on panteonisaatio eli muistettujen, suurten tiedemiesten kohottaminen tavallisen kansan yläpuolelle, esimerkkiyksilöiksi tuleville polville. Tällaisella muistelulla on merkittävä historiakäyttösä, kun megasubjekti kansakunnan – isänmaaksi projisoituna – kollektiivista historiatietoisuutta ja muistia halutaan pitää yllä sen etua ajaneiden, esikuvallisten henkilöiden muistoa kunnioittamalla ja erityisesti heidän positiivisia luonteenpiirteitään esittämällä (representaatio).

Avainsanat: muistopuheakti, panteonisaatio, kulttuurinen uusintaminen, historiakäyttö, Suomalainen Tiedeakatemia, tiedemies

Keywords: commemorative speech act, pantheonization, cultural reproduction, use of history, Finnish Academy of Science and Letters, Academia Scientiarum Fennica, scientist, scholar

Kaunopuhetta voi olla myös ilman viisautta (Edmund Burke).

Johdanto

Eräs historiakäytön laiminlyötyjä tutkimuskohteita ovat muistopuheet, joita tiedemiehet ja oppineet ovat edesmenneille kollegoilleen pitäneet. Aihetta on tutkittu ihmeteltävän vähän eikä tiedossani ole yhtään tiedemiehiä koskevaa suomenkielistä esitystä (vrt. Stenberg 1998; Muistopuheiden historiasta, Tammela 2021). Tutkimuskirjallisuudessa mainittu Porkolábin artikkeli on lajissaan ainoa, jossa panteonisaatio on otettu metodiseksi avainkäsitteeksi ja tämä tutkimus hyödyntää sitä ja siinä käytettyä kirjallisuutta hyväkseen (Porkoláb 2006).

Koska tämän artikkelin tarkoitus on selvittää, millainen historiakäyttö muistopuheilla on/voi olla, analyysiin kohteeksi on valittu Suomalaisessa Tiedeakatemiassa (perustettu 1908) pidetyt muistopuheet vuosina 1910–1957 (n= 91). Ne muodostavat sarjan eulogioita suurmiehistä, joukossa myös muutama ulkomainen tiedemies, mutta muistettavien joukossa ei ollut yhtään naista vuoteen 1957 mennessä. Vuosi 1957 on tarkoituksella valittu päätevuodeksi, sillä silloin pidettiin toinen ja mallikelpoisuudessaan huippusuorituksena pidettävä 'presidentiaalinen' muistopuhe. Vuosi 1957 oli ylipäätään murroksellinen tieteellisille yleisseuroille, kun teknisten alojen professorit perustivat erillisen Teknillisten Tieteiden Akatemian etäännyen Suomalaisesta Tiedeakatemiasta ja Suomen Tiedeseurasta (Paaskoski 2008, 207–213). Analysoitavien puheiden määrää olisi voinut lisätä esimerkiksi 1960- ja 1970-luvuilta, mutta työ olisi paisunut epätarkoituksenmukaisen mittavaksi – tutkimusta voi jatkaa myöhemmin kohti nykypäivää, jolloin on odottavissa selkeitä painotusmuutoksia kohti vähemmän eulogisoivaa puhetapaa.

On huomattava, että tässäkin analysoidut muistopuheet kuuluvat julkisen historian käyttöön, sillä ne on painettu vuosittain Suomalaisen Tiedeakatemian vuosikertomusten yhteyteen vuodesta 1910 lähtien ja ovat siis käytännössä kaiken kansan luettavissa ja hyödynnettävissä. Ne voivat olla – ja usein ovatkin – sellaisten instanssien (koulu, kirkko, armeija, puolueet, kustantajat, eri järjestöt jne.) käytettävissä, jotka mielivät opettaa historiaa kertomalla kohdehenkilöille (erit. nuoriso) historiallisesti mallikelpoisten tiedemiesten ja oppineiden elämäntyöstä ja siten pyrkivät sosiaalistamaan heidät (myös) akateemista historiakulttuuria uusintamalla. Tulemme havaitsemaan, miten muistettujen esikuvallisuus esitetään kahdella tasolla ja kuinka opetuskohteiden luonteenmuokkaus muistopuheiden luonnekuvauksissa edellisten sukupolvien ajattelutapamalleihin tapahtuu. Tämä bourdieulainen kulttuurisen reproduktion näyttökulma läpäisee artikkelin, auttaen hahmottamaan miten muistopuheet uusintavat akateemisen muisto- ja historiakulttuurin keskeisiä aatteita ja ajattelutapoja (habitusta) siirtäen ne jatkumona eteenpäin seuraaville sukupolville. (Bourdieu 1977; Burke 1980, 56–57.)

Valitun näyttökulman vuoksi artikkelissa ei ole tarkoituksenmukaista mainita nimeltä yhtäkään muistopuheen kohdehenkilöä, koska nimillä ei ole tässä relevanssia panteonisaatio-analyysin kannalta. [1] Analyysi ei täten myöskään edellytä muistopuheiden lisäksi muiden biografisten lähteiden käyttöä, analyysin keskittyessä muistopuheiden historiakäyttöön nimettyjä yksilöitä laajempänä ilmiönä. Tiedemiesten

elämäkertoihin ja heidän uriansa yksityiskohtiin takertuminen veisi huomion pois muistopuheiden sisällön sitoutumisesta kunkin käsiteltävän ajallisen vaiheen keskeisiin aatteellisiin perustaoletuksiin sekä siitä, mitä niillä kussakin vaiheessa haluttiin jälkipolville viestiä. Huomattakoon, että muistopuheissa ei koskaan sanottu edesmenneistä mitään kovin ikävää – varsinainen kritiikki jätettiin ’tulevaisuuden tehtäväksi’.

Analyysin varsinaisena avainkäsitteenä artikkelissa käytetään *panteonisaatiota*, jolla tarkoitetaan edesmenneiden tiedemiesten ja oppineiden korottamista tavallisten, keskiverto kansalaisten yläpuolelle enemmän tai vähemmän suurmiehiksi omiin sfääreihinsä, suurta kunnioitusta, esikuvallisuutta nauttiviksi ryhmiksi (vrt. antiikin jumalat) [2] joita on kaksi, *primus inter pares* -tason ja ’alemman’ tason ryhmät. *Primus inter pares* -tason puheiden kriteereinä ovat joko merkittävät sekä tieteelliset että poliittiset (kansalliset) ansiot tai poikkeuksellisen merkittävät ansiot tieteessä tai politiikassa, jolloin syntyy vaikutelma edesmenneen suuruudesta. ’Alempaan’ tason puheet kyllä luonnehtivat henkilöitä ’suuriksi’, mutta vain jollain yhdellä toiminnan sektorilla ilman poikkeuksellista merkittävyyttä.

Muistopuheet esitettiin *panteoniin* korottamisen tarkoituksessa; ne olivat *situationaalisia* eli tilanteeseen sidottuja puheakteja, jotka voivat (1) olla dokumentteja ajan eetoksesta tai hengestä; (2) osoittaa, kuinka merkittävä edesmennyt henkilö kansakunnan edun ajajana oli; (3) manifestoida aikakauden pääideologian tai aatteen kulttimerkityksen (Halmesvirta 2011 & 2009, passim); (4) vahvistaa kuulijakunnan identiteettiä; (5) maalata julkismoralistisen muotokuvan suurmiehen luonteenpiirteistä; (6) olla itsenäisen, pragmaattisen tehtävän kantajana kansallisessa, poliittisessa muistokulttuurissa; (7) hämärtää rajaa edesmenneen, kuulijoiden ja puhujan välillä (hän, puhuja, kuulijat = me); (8) homogenisoida tiedeyhteisöä hävittämällä yhteiskunnallisia arvohierarkioita; (9) liittää edesmenneen muiden, jo aiemmin edesmenneiden kollegoiden jatkumoon ja luoda siten traditiota tulevaisuuden muistopuheille; (10) sisältää mahdollisesti puhujan omia ennakkoluuloja ja -oletuksia ja (11) ilmaista eri moodeja, tunnetiloja (surunvalittelu, lohdutus, rauhoittelu, moite, tunnustus). Kohdat 1–11 täyttäessään muistopuhe voi olla hyvin lähellä niin sanottua mallisuoritusta, jota vasten puhujien kykyjä voitaisiin arvostella. Vaikka muistetut nostettiin jalustalle ja paraatirivistöön, he eivät yltäneet varsinaisiksi kulttihenkilöiksi (vrt. Mannerheim, Lenin ja Runeberg -kultit (Halmesvirta 2011 & 2009)) ja siksi henkilöstä pidetyn, mahdollisesti ainoan muistopuheen merkitys korostuu. Sitä paitsi vastaan tulee eritasoisia puhujia; joukossa on mestareita, jotka ovat perehtyneet antiikin oraattorien puheisiin (esimerkiksi pääministerinäkin toiminut professori Edwin Linkomies) ja niitä, jotka ovat niin sanotusti vakio- tai luottopuhujia (monia eri henkilöitä) ja sitten niitä, joiden puhelajhat ovat ideaalipuheaktia kehnommat. Muistopuheen tasosta siis myös riippuu missä määrin edesmennyt saa kuulla ansionsa ja liittyä paikalleen tiedemiesten ja oppineiden *panteonissa*.

Puheaktin aspektiluettelo (1–11) johtaa siihen oletukseen, että muistopuheet ovat seremoniaalisia puhetekoja, joita pidetään poliittisen kulttuurin historian eri vaiheissa eri painotuksin ja siten niiden ideologinen historiakäyttö myös muuttuu. Isänmaallisia, eri painotuksin nationalistisia muistopuheita tarkastellaan artikkelissa kolmelta Suomen historian ajanjaksolta: *ensin on 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun*

kansallisen, itsenäisen identiteetin rakentamisen vaihe, mikä merkitsi siirtymää kulttuurinationalismista poliittiseen nationalismiin. Se heijastui myös muistopuheisiin suomalaisen muistamikulttuurin (*memoculture*) muotoutuessa 'kotoperäiseksi' ja puheiden historiakäytön muuttuessa kokonaan 'kotimaiseksi'. *Toinen vaihe ajoittuu vuosiin 1918–1939, jota voidaan kutsua defensiivisen ja eheyttävän nationalismin aikakaudeksi*. Silloin puhujien ja kuulijakunnan yhteys lujittui puolustusasemissa ja heidän yhteinen identiteettinsä esittäytyi ylpeänä itsensä onnitteluna ja uhmakkaana mahdollisia ulkopuolisia uhkia vastaan. *Kolmas vaihe on sodan jälkeinen aika, jolloin isänmaan uudelleenrakennus, ulkopoliittinen sopeutuminen ja kriisien ratkaisu näyttäytyvät päätehtävinä*. Tämän vaiheen puheissa ilmenee toiveikkuutta ilman aikaisempaa 'voimamiespainotusta' ja historiakäytössä lähentymistä *success-story* -maiseen selviämistarinointiin, mikä on kovin tyypillistä myös ulkomaille suunnatuissa Suomi-tutkimusten genressä (vrt. esim. Engman & Kirby 1989 ja vars. Blåfield 2016, passim). Ideologisesti ottaen voitaneen puhua uusnationalistisesta, tieteen omaehtoisesta missiosta 'kärsineen kansakunnan' palveluksessa, sen etua 'Uudessa Euroopassa' edistämässä. Historiakäyttö saattoi olla nyt eri tavalla välineellistä – oli luotu 'hyvät pohjat, nyt eteenpäin'. Ikävän lähimenneisyyden oli väistyttävä nykyisyyden ja tulevaisuuden 'suuren' historiakäytön tieltä, kun pyrittiin ylläpitämään monumentaalista historian tarkastelutapaa. (Nietzsche 2020 [1874], 19–20. Ks. uusnationalismista tark. viite [5].)

Lähtökohdaksi tarkastelulle mainittakoon, että kun yhdistymisvapaus kansalaisten perusoikeutena säädettiin 1906 ja suomenkielisten tiedemiesten ja oppineiden kansallisuusidentiteetin vahvistuessa ja suomenkielisen kulttuurin vallatessa alaa, ryhdyttiin suomenmielisten piirissä puuhaamaan täysin suomenkielistä tieteellistä seuraa ruotsinkielisen Tiedeseuran rinnalle. Tuolloinhan kaksi kolmasosaa yliopiston opettajista oli ruotsinkielisiä; näytti olevan aika kohottaa seuran perustamisidean mukaan suomen kieli sivistyskieleksi ja luoda foorumi suomenkielisten tutkijain kanssakäymiselle ja nuorten tutkijain urakehitykselle. Suomalainen Tiedeakatemia alkoi pian saada valtion avustusta, mutta virallisen aseman edustaa tiedeyhteisöä Tiedeseuran rinnalla se sai vuonna 1918. Sen keskeiseksi rooliksi muodostui antaa asiantuntijalausuntoja ja neuvoja valtiojohdolle ja monet sen jäsenet palvelivat eri asteilla korkeissa valtionviroissa. (Heikkilä 2002, 565–566; Tiuhonen 2020, passim [3].)

Muistopuheiden isänmaa

Ensimmäinen vaihe

Koska muistopuheaktin elementtien (1) ja (2) merkityssuhteet ovat läheisiä, niitä voidaan analysoida yhdessä, vaikka elementti (1) on hallitseva. Analyysi paljastaa heti ensimmäisestä puheesta alkaen, että nationalismien ensimmäisen vaiheen vallitseva eetos oli voimakas isänmaallinen henki – sen manifestaatioita aikakauden muistopuheiden henkilöahmot lähes poikkeuksetta olivat. Heistä pidetyt *primus inter pares* -muistopuheet kriteerinään sekä kulttuurinationalistinen tiedemiestyö että poliittinen vaikuttaminen Suomen 'asiassa' olivat hyvin merkittäviä Tiedeakatemian kollektiivisen identiteetin ja historiallisen jatkumon muodostumista silmällä pitäen. Tässä ei siis ole kyse siitä, kertoivatko muistopuheet kohteistaan totta vai ei, vaan siitä, että ne loivat impressionistisen imagon, joka ei vastannut Ricoeurin vaatimaa "I was

there” -tyyppistä silmännäkijän tai salakuuntelijan todistusta siitä, millainen muistettava henkilö oli (Ricoeur 2004, 163).

Tiedeakatemian alkuvaiheissa aivan erityistä isänmaan asialle uhrautumista osoitti henkilö, joka ilmaantui Tiedeakatemian rahoittajaksi silloin, kun sen perustaminen oli ruotsinkielisen Tiedeseuran rinnalle taloudellisesti vaikeaa. Vaikka henkilö ei ollut tiedemies, hänen tekemänsä lahjoitus takasi, että hänestä jäi ”jalo muisto”, olihan hänessä ”kansallistunto” niin ”syvälle juurtunutta”, että se voi kaikissa, ei ainoastaan oppineissa ”elämänoloissa ilmetä”. (STAEP, 1917, I (1).) Kyseessä oli erityisillä isänmaa-ansioilla varustettu *primus inter pares*-tyyppi ja muistopuheen luonnehdinta kuului pääasiassa aspekteihin (6 ja 8).

Ensimmäinen akateeminen, vuonna 1910 muistettu henkilö kuvataan kansallista etua (”isänmaan hyvää”) ruokkineena ja monin tavoin puolustaneena Suomen historian ”hartaimpana työmiehenä” niin tutkijana, opettajana, kansanvalistajana, valtiopäivämiehenä kuin Suomalaisen puolueen kansanedustajanakin ja erityisesti Karjalan ”lähetystyöntekijänä”, eli liittämässä sitä kansallisen edun piiriin. Tässä roolissa hänet nostettiin ”isänmaallisessa” työssä ajan muita suomalaisuusmiehiä korkeammalle, sillä hänessä oli ollut myös tavallista kansaa ”nostattavaa voimaa”; hän oli nimenomaan vaatinut ”kansallishenkeä” sen keskuudessa herätettäväksi. Henkilön merkitys kuulijoille korostui siinä, että hänessä oli vaikuttanut suuri ”rakkaus” isänmaan historiaan, ”kunnioitus” kansan vanhoja tapoja kohtaan ja että hän oli pystynyt esittämään tutkimustuloksensa ja sanottavansa ”suurpiirteisesti” ja ”lämmöllä”. Hänen erityinen ansionsa oli suomentaa lääketieteellistä sanastoa. (STAEP, 1910, II (1).) ”Siunaukseksi Suomen kehitykselle” kansantajuistamista lääketieteessä olivat harjoittaneet hänen laillaan monet anatomian tutkijat ja bakteriologit. Todettiin luterilaisen kansan olleen näissä suhteissa vastaanottavaisemman kuin katolisten ’etelän’ kansojen. Bakteriologian kehityksen harjalla oli kulkenut eräs Suomen lääkärikunnan kärkinimistä, joka oli jättänyt jälkeensä ”harvinaisen utteran ja tuloksista rikkaan elämäntyön”. Itse asiassa hän oli suhtautunut työhönsä niin syvällä ”hartaudella ja kunnioituksella”, että hänen viimeistenkin päivänsä lohtuna oli ollut mikroskooppi. (STAEP, 1913 (1).) Jos tällä tavoin *panteoniin* nostetuille ei aina saatukaan muistomerkkiä pystytetyksi, heidän tekemänsä työ itse oli ”muistopatsas”, joka tuotti kunniaa heidän nimilleen *primus inter pares* -tasolla (1, 2, 3 ja 4) (STAEP, 1914, I (1)).

Monesti aikakauden henkilöt esitettiin ihanteellis-kansallismielisen maailmankatsomuksen kantajina, joilla oli luja usko ”suomalaisen sivistyksen tulevaisuuteen” ja ”innostunut suhtautuminen työhön sen puolesta”. Suurina idealisteina, ”siveellisen vakavuuden leimaamina”, he veivät suomalaisuuden ”hiljaisella ja pitkäjänteisellä työllä” voittoon 1800-luvun lopulla. Heidän esikuvallista muistoaan piti vaalia oppilaiden mielissä, pyrkimys, mitä voi tukea varsinkin *Kalevalan* tuntemus, minkä oheen ei sopinut Zolan tai Ibsenin edustamat realismi ja pessimismi, ne kun eivät edustaneet elämän ”jaloa puolta”. (STAEP, 1913, II (1).) Usein valitettiin tämän kauden suurmiesten (*primus inter pares* -taso) liian varhaista poismenoa – kesken jäänyt työ oli ”korvaamaton tappio”, samoin ”hukkaan mennyt nerous” – ja suomenmielisten tiedemiesten ja oppineiden vähyyttä, mikä puolestaan korosti nousevan polven kasvattamisen merkitystä (2, 3) (STAEP, 1916 I (2)).

Isänmaallisuuden ensimmäiseen vaiheeseen kuului erottamattomasti muistopuheissa eri vivahtein ilmaistu suomenmielisten ja ruotsiapuhuvan eliitin käymä kulttuuritaistelu. Muiden muassa eräs kaikkia ”maailmanmatteja” (so. ruotsiapuhuvat kosmopoliitit) vihaava löysi ruotsalaisista uskonsotien ajalta ”vähemmän mieluisia” puolia, joiden etsimistä ruotsinmieliset olivat jopa Vatikaanin arkistoista koettaneet häneltä estää (STAEP, 1916, I (1)). Heidän joukossaan oli niin sanottu KPT [’Koko programmi toimeen’] -miehiä, jotka olivat ”hurmiossa” luomassa ”isänmaalle omaa ja uutta”, mikä vetäisi vertoja ruotsalaiselle kulttuurille – eräs heistä ”keksi” kansallismuseon idean ja vaati ”pelastustyön” tekemistä unohdettujen suomalaisten elämäkertojen kirjoittamiseksi. Hän rakensi *primus inter pares* -tasolla osaltaan suomalaista panteonia toimien muistomerkkien (Aleksanteri II, Snellman, Lönnrot) osto- ja palkintolautakunnissa, mistä syystä tulevatkin arviot hänen elämäntyöstään tulisivat säilyttämään muistopuheen maalaaman henkilökuvan piirteet (1, 2 ja 3) (STAEP, 1916, I (3).)

Edellistä vaikutusvaltaisemmaksi kuvattu ”suomalaisuuden palveluksessa” elämäntyönsä tehnyt, erityisessä muistojuhlissa muistettu henkilö, ei kuulunut snellmanilaisten hegeliläisten joukkoon, vaan oli brittiläistyypisistä ”vapaamielisyystään tunnettu”. Siitä huolimatta juuri hän oli osoittanut suomalaisuuden ”voitot” eri aloilla (kirjallisuus, teatteri, lehdet) kulttuurikamppailussa erityisesti Freudenthalin (”suomen vihaaja ja halveksija”) edustamaa svekomaniaa vastaan. Puhujan mielestä hänen ansiotaan pitkälti oli, että ”fenno” oli muuttunut ”häviöstynimestä kunnianimitykseksi” eikä Suomi enää ollut ”kiitollisuudenvelassa” Ruotsille. Hän oli kunniaakkaasti vastustanut myös Suomen venäläistämistoimia. Hänen tiedettiin toivoneen kaikkien suomalaisuusliikkeen haarojen yhtymistä, mikä olisi ollut suuri voitto isänmaalle. Elämäkatsomukseltaan henkilö oli varsin ankara; jokainen suomalainen oli velvollinen maksamaan isänmaalleen ”velkansa”, sillä ihmisen arvo määräytyi sen mukaan, mitä työtä ihminen teki kansansa eteen. Hän kuului ehdottomasti suomalaiseen panteonin *primus inter pares* -tasolle; hänelle näet oli varattu ”häviämätön kunnia ja ainainen paikka Suomen historiassa parhaiden joukossa” (1, 2, 3 ja 4). (STAEP, 1921 (2).)

Näitä ”tienraivaajia” olivat muiden muassa Suomen faunan kokooja, jonka isänmaanrakkaus oli ”välillistä” luonnon ”valaisemista” kansalle kansallistunnon sytyttämiseksi. Hän niitti myös kansainvälistä mainetta väittäen suomalaisten elintilataistelussa säilyvän, vaikka saksalaiset rotututkijat olisivat antaneet pienten, ”vähäpätöisten” kansojen hävitä. (STAEP, 1918 (1).) Aikakauden rotuopeissa suomalaiset yleensä luokiteltiin leveän kallonmuodon (*brachykefalia*) perusteella muun muassa klassisen ’kauniiden’ ovaalikalloisten saksalaisten ja ruotsalaisten alapuolelle, vähän sivistyneiksi (Kemiläinen, Hietala & Suvanto 1985), teoria, jonka kumoamiseksi oli suomalainen kallotutkija aloittanut kesken jääneen ”jättityön”. Olivatpa suomalaiset sitten germaanien ja mongolien sekoitusta tai ei, hän oli jo osoittanut heidän rotuominaisuuksiensa olevan täysin vertailukelpoisia muiden sivistyskansojen kanssa – tulos, mikä osoitti suurta isänmaanrakkautta, ei silkkää tieteellistä totuutta. (STAEP, 1930 (1).) Tähän käsitykseen yhtyi eräs Tiedeakatemian perustajajäsen, sukupuolitautien tutkija, Duodecimin vaikuttajahahmo ja ”työmyyrä”, joka oli julkaissut saksaksi suomalaisten rotua koskevia tutkimuksiaan tullen siihen rohkeaan johtopäätökseen, että he olivat pitkiä ja yksi Europan ”pääroduista”, mikä ei jättänyt

muistopuheen pitäjälle pienintäkään epäilystä maanmiestensä sivistyskyvyistä. Eero Järnefeltin vuonna 1934 maalaama muotokuva piti tämän henkilön muiston pysyvästi elävänä. (STAEP, 1944 (1).) Hänen rinnallaan muistettiin myös myöhempää alan kollega, jota puhuja piti hygienian uranuurtajana Suomessa ja kehitti alansa lähitieteitä, bakteriologiaa, alkoholitutkimusta ja aikakauden uutuutta, ”rotuterveysoppia”. Hän oli ollut merkittävässä roolissa tuberkuloosilaitosten perustamisessa ja terveysopin kansanvalistustyössä. Puhuja ylisti sitä, että hän ylsi korkeaan asemaan vaatimattomista lähtökohdista ja onnistui nimenomaan sellaisten tieteenalojen soveltamisessa Suomen oloihin, jotka olivat omiaan parantamaan kansanterveyden biologista (”rodullista”) perustaa. (STAEP, 1942 (2).) Yksin fyysisen antropologian tulosten poikkeuksellinen merkittävyys nosti nämä henkilöt *primus inter pares* -tasolle (4, 8, 9).

Saman alan toinen pioneeri saavutti kansantajuisuutensa vuoksi ”pysyvän maineen”, vaikka ei muistelijan mielestä ollutkaan tehnyt maailmaa mullistavia keksintöjä (taso 2) – suomalainen piirre soveltaa ulkomaisia rotuhygieniäoppeja kotimaan maaperään, ansio sekkin, mitä ei sopinut lainkaan aliarvioida (STAEP, 1918 (2)). Näin rotututkimuksen alalla oli toiminut useita tienraivaajia, joiden työ luonnontieteissä vahvisti humanistien tutkimustuloksia suomalaisten korkean kulttuurin perusteista. Tässä kategoria (3) saa uuden sisällön yhdistäen kulttuurinationalistisen ideologian kansakunnan fysiologisen perustan tieteellä lujittamiseen.

Oman isänmaallisen rintamansa muodostivat sukukielten ja rodullisesti läheisiksi miellettyjen kansojen tutkijat ja tunnetuksi tekijät. ’Taistelussa’ kunnostautui yksi monista suomalais-ugrilaisen kielitieteen ja folkloren uranuurtajista, joka oli kenttätöissään kerännyt valtavat kokoelmat. Vaikka hänkin oli mennyt manan majoille ennen aikojaan, hänen elämäntyönsä oli niin ”kallis lahja” Suomen tieteelle, että hänen kokoelmansa oli postuumisti julkaistava, jotta hänen muistoaan voitaisiin todella kunnioittaa ja ylläpitää. (STAEP, 1921 (1).) Toisen saman alan kielitieteilijän suuri ansio oli suomalais-ugrilaisen kielten ”perinpohjainen tuntemus”, mikä loi ”vahvan perustan” jatkotutkimuksille. Monien kollegojensa tapaan hän oli ajanut sortovuosina ”Suomen asiaa” kansainvälisesti keräten nimikirjoituksia Pro Finlandia-adressiin. (STAEP, 1933 (4).) Molemmat edustivat ideologisesti makronationalismia ulottaen sympatiansa lähinnä Viroon ja Unkariin. Heidän rinnallaan aktivisti ja suomalaisugrilaisen perinteen nuorena kuollut tutkija oli suuri ”menetyks”, sillä hänkin oli ollut Suomen itsenäisyyden ”esitaistelija” (STAEP, 1936 (2)). Juuri suomalaisugrilaisen ’perheen’ tutkimustradition piiristä löytyi mestareita, joiden keruutyö oli ”korkeinta laatua” ja he olivat luoneet suomen kieltä keksimällä uudissanoja ja toimimalla kielipoliiseina. Makroisänmaallisena eräs heistä oli leivottu kunniaohtoriksi ulkomailla – merkki siitä, että hän oli ollut yksi alansa huomattavimmista tutkijoista. (STAEP, 1944 (3) [4].) Kaikki edellä mainitut kelpasivat *primus inter pares* -tasolle tutkimustensa poikkeuksellisen tuloksellisuuden ansiosta (erit. 4).

Hyvin harvoin edesmenneestä tohdittiin sanoa hänen olleen ”nero”, mutta sellainen oli ollut eräs germaanisen filologian uranuurtaja, josta oli tullut yliopiston kansleri (”organisoijana lahjakkuus”) ja Suomen tieteen ”yksi keskeisimmistä”. Tutkijana hänen töissään oli ollut Saksan tieteseen tutustumisen jälkeen vakuuttavinta ”metodin selkeys, laaja aineiston hallinta, varovaiset ja terävät kombinaatiot”. Hän oli aina

asettanut tosiasiat hypoteesien edelle ja harjoittanut ”ankaraa itsekritiikkiä”. Eikä siinä kaikki: hän oli ”synnynnäinen pedagogi”. Ja kaiken tämän henkisenä ponttimena oli ollut ”lämmän isänmaallisuus jo nuorena”, joten hänen elämäntyönsä tuli puhujan katsannon mukaan ”pysyvästi rikastuttamaan kulttuuriamme”. (STAEP, 1944 (4).) Häntä odotti *panteonin primus inter pares* -taso (4).

Isänmaallisuus oli vanhoillisille suomenmielisille diametrisesti vallankumouksellisen sosialismin vastainen ideologia, mutta porvaristosta löytyi muistopuheissa niitä, jotka asettuivat työväenliikkeen ”etunään” vallankumousta estämään. Lisäansioksi heille luettiin yhteiskunnallisten epäkohtien korjauksen vaatiminen – juuri sellainen sosiaalifennomaani oli ollut eräs tilastomies, joka sai läpi työväen-, tapaturma- ja työkyvyttömyysvakuutuksen, vanhuuseläkkeen ja muita alempia sosiaaliluokkia koskevia uudistuksia. Tällainen isänmaallisuus oli erityisen arvostettava, koska puheena ollut oli operoinut ”kansanvaltaisessa hengessä” ja tehnyt julkisia palveluja kansakunnalle kirjoittamalla yhteiskuntaopin ja valtiotiedon oppikirjoja. (STAEP, 1923 (1).) Tällaisen henkilön esimerkin historiallinen käyttö korosti eliittien sosiaalisen tunnon merkitystä *koko* kansakunnan edistyksen kannalta (2, 4, 8).

Muistopuheaktien piirteiden (3–4) osalta voidaan yksinkertaisesti todeta, että ketään nationalismien ensimmäisen vaiheen edesmennyttä ei nostettu kulttihenkilöksi, mutta he kaikki omalla tavallaan ruumiillistivat aikakauden pääideologian, isänmaallisuuden kulttimerkityksen – se ikään kuin leijui heidän kanssaan korkeuksissa *panteonin* ’henkenä’. On huomattava, että puheakteihin liittyvät finessit jäivät aikakauden puheissa syrjään, sillä ne olivat tyyliään hyvin suorapuheisia ja korostivat yksinkertaistetusti silkkaa omistautumista ’isänmaan asialle’. Reetorien vaatima estetiikka oli niistä kaukana (vrt. aspekti 11).

Luonnekuva

Kun tarkastellaan puheaktien piirrettä (5), edesmenneiden luonteisiin oli puheilla luotu sovinnasta yhdenmukaisuutta. Ne täyttivät esikuvallisesti kansallista (isänmaan) etua luovan, edistävän ja puolustavan henkilön vaatimukset. [5] Eräskin herännäisen säätyläisperheen lapsi oli perinyt suomalaisuuden perusominaisuudet: vakavuuden, lämminsydämyyden, velvollisuudentunnon, jalouden, rehellisyyden, nöyryyden, vaatimattomuuden ja myönteisen elämäntutkimuksen, miltä perustalta oli hän uransa huipun saavutettuaan havainnut Suomen valtiollisen elämän olevan ”rikkinäisen ja riitaisen” ja oli vaatinut sen tekemistä ”eheäksi, yksimieliseksi, yhteisen väkevän yhteistunnon läpikäymiseksi”. Hänet esiteltiin puheessa mallina nuorille, joiden tuli ammentaa luonnekuvasta historiakäytännöllistä oppia elämään. (STAEP, 1910, II (1).)

Vaatimattomuus leimasi myös merkkihenkilöä, joka ei ollut sallinut elämäkertansa kirjoittamisesta, koska piti omaan työhönsä ”tavallisena ja yksinkertaisena”, vaikka puhuja arvioi sen ”rikkaaksi ja monipuoliseksi”. Luonteen vaatimattomuus ilmeni myös henkilön kirjoitustyyliä, joka oli ”koruton, kansanomaisen selvää, lämmintä, hienostunutta ja arvokasta, jopa leikkilistä”. Kaiken kaikkiaan hänelle oli ominaista ”harras, ylevämielinen taiteenrakkautta ja lämmin, epäitsekkäs isänmaallisuus”. (STAEP, 1921 (1).) Hänen varhain kuolleista kollegoistaan toinen puolestaan oli ”hiljainen, vaatimaton, harvinaisen harmoninen, lämminsydäminen, luotettava” ja ystävänä

”uskollinen” (STAEP, 1944 (1)) ja toinen ”vaatimaton, ystävällinen, suora ja ritarillinen, suorapuheinen” (STAEP, 1921 (1)). Epäitsekkyydellä siunattu herännäisyysperimä oli varustanut edellisen kollegan ”sitkeydellä, alttiiksi antautumisella, toimeliaisuudella ja käytännöllisyydellä” (STAEP, 1917, I (2)), kun sitä vastoin toisen se oli tehnyt niin vaatimattomaksi, että hän oli estynyt häntä tekemästä itseään suureksi tiedemieheksi ulkomailla, mikä sekin katsottiin vain isänmaalliseksi hyveeksi (STAEP, 1918 (1)).

1800-luvun lopun nousevan tieteenalan, terveysopin eli hygienian esitaistelijoihin kuulunut oli viettänyt epätavallisen esimerkillisen elämän; hän oli ollut erityisen ”hygieninen”, uinut, kulkenut paljon luonnossa eikä käyttänyt nautintoaineita ja siitä huolimatta hänellä oli – niin kuin monilla kollegoillaan huono terveys, joka vaikutti myös luonteeseen. Hän oli ”tyyni, harkitseva, vaatimaton, tasoitteleva, sovitteleva, kirkas” ja hänellä oli ”idealiseeraava maailmankatsomus”. Lääkärinä hän oli ollut ”innokas, utteraa, ahkera, kekseliäs ja eettinen”. (STAEP, 1918 (2).)

Poikkeuksen ’vaatimattomuus kaunistaa’ suomalaista kansanluonnetta -sarjaan teki eräs keskeisimmistä suomalaisuusmiehistä, jolle muistopuheen pitäjän mukaan olivat ”kansan sydämet avautuneet”, olihan hänelle ”suotu ajatuksen vilkkautta, luonteen tulta, hehkuvaa ja sytyttävää hengenvoimaa ja isänmaanrakkautta, aloitukykyä ja työntekoa enemmän kuin on totuttu [...] lähtevän Suomen kansan viluisesta verestä” (STAEP 1921 (2)). Tässä luonnekuvagalleriassa suomalaisen kulttuurinationalismin ideologinen panos (2, 3) korostuu teemalla ’ei miekalla, vaan sanalla’ maailma saadaan uskomaan suomalaisen kulttuurin elinvoimaisuuteen.

Toinen vaihe

Nationalistisen isänmaallisuuden toisen vaiheen alkupuolella 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa, muistopuheiden kohteissa muistelijat panevat ilmenemään aiempaa enemmän variaatiota ja taistelullisen isänmaan luomisen sijaan sitä aletaan itsenäistymisen jälkeen puolustaa – siihen oli joillekin antanut pontta osallistuminen valkoisten puolella kansalaissotaan (STAEP, 1932 (1)). Puheaktit olivat nyt varauksellisempia ja kiihkottomampia, itsenäisten suomalaisten ’me’-identiteettiä vahvistavia (4, 7). Edesmenneiden joukossa oli nyt aiempaa enemmän oppineiksi humanisteiksi kuin tiedemiehiksi luonnehdittavia; heidän isänmaallisuutensa esitettiin muistopuheissa peiteltysti. Yleisesti saatettiin sanoa *humanistioppineiden* olevan Suomessa [1920-luvun alku] ”häviävä laji”, mutta löytyi niitäkin, jotka olivat siinä mielessä kansakunnan sivistykselle tärkeitä, että he toivat siihen Suomen *omaksi* tulkitun historian ulkopuolisia vaikutteita. Eräänkin kreikan kielen ja antiikin historian tuntijan, jolla oli ”hienostunut esteettinen maku, lahjomaton pyrkimys totuuteen ja harvinaisen laajasydäminen ymmärrys”, voitiin sanoa opettaneen Suomelle, että ”antiikkia ei saa nuori, kehitysiässä oleva kulttuurimuoto sivuuttaa”. (STAEP, 1931 (1).) Samantyylistä opetusta olivat ansiokkaasti jakaneet korkeissa viroissa olleet papit, joista toisen Palestiinan ja Raamatun historian opetus oli ”hurskaan siunauksellista” (STAEP, 1933 (2)) ja toisen ”kaipauksella muistettavaa”, sillä se tuli ”rakastetun sielunhoitajan” pulpetista, vaikka muuten olikin teologisesti dogmaattista (taso 2, erit. aspekti 6) (STAEP, 1933 (1)).

Kenties vaikuttavin, tunteisiin vetoava puhe pidettiin Suomen kirkkohistorian erikoislaadun löytäjälle, joka monien muiden aikalaisoppineiden tavoin menehtyi ”täysissä voimissa”. Nimittäin itse Jumala oli antanut hänelle ”harvinaisen runsaat hengenlahjat”, joilla hän saattoi vetää ”syvät vaot henkiseen viljelykseen”. Seurakunnissa jäätiin häntä suuresti kaipaamaan, koska hän tunsi ”uskonnollisen elämän valtimonlyönnit” ja antoi voimakkaat hengelliset herätteet – siitä suuri kiitollisuus. (STEAP, 1934 (2).) Tämä pappismies voidaan tässä sijoittaa *panteonin primus inter pares* -tasolle, sillä hän antoi hengellisen panoksen tieteellisopillisen rinnalle, mikä osoittaa siitäkkin, että maailmansotien välisenä aikana Suomen tiede-elämä oli aatteellisesti aikaisempaa moniäänisempää (2 ja 3) ja jossain määrin myös niin sanottuun tavalliseen (uskovaan) kansaan päin yhteistä identiteettiä rakentavaa (7) (vrt. Valtonen 2018, passim).

Kirkonmiesten tehtäviin kuului erään puhujan mielestä luonnostaan niitä tehtäviä, joita ”aika vaati” eli olla kehityksen tarkkailija, aloitekyinen, urauurtava kirkon palvelutehtävissä, mutta heikkous saattoi olla se, että kirkko asettui heidän vaikutuksellaan vastustamaan maallistuvaa kulttuuria, mitä se sitten olikin. Arvostelussaan kollegastaan puhuja korosti, että tämä oli pysynyt kuitenkin ”lukijana, mietiskelijänä, kritisoijana”, ei niinkään tutkijana, vaikka hänellä oli ollut ”ensyklopedinen tietomäärä”. Aikakauden ihmishanteen etsinnän vanavedessä hänkin oli tutkinut ”Jeesuksen persoonaa”, mikä avasi näkymiä transsendenttiseen todellisuuteen reaalimaailman jäädessä taa. Tämä oli vaatinut puhujan mielestä ”kypsää harkintaa kulttuurivirtausten ja kristinuskon rajankäynneissä” niin, että tälle ”suunnannäyttäjälle” lopullisena kiintopisteenä oli ”ehdoton usko”. (STAEP, 1945 (2).) Eurooppalaisten arvojen romahdus merkitsi monille kirkonmiehille maailmansodan lopulla myös kadonneen (kuolleen) Jumalan etsimistä (vrt. Halmesvirta 1997, passim).

Oli niitäkin hengenmiehiä, joiden valtiomiehenä isänmaata palveleminen tai muu yhteiskunnallinen toimi vei ’ajan’ tieteeltä. Heidät oli silti Tiedeakatemian jäsenenä noteerattava. Pääministerinäkin olleen pappismiehen tehtävänä oli ollut Suomen 1917 saavuttaman vapauden turvaaminen ja kansan sisäinen eheytyminen, mikä oli muistopuheessa etusijalla hänen ansioitaan arvosteltaessa. Sen ohessa hän oli tehnyt 40 vuotta työtä pappiskasvatuksen hyväksi. (STAEP, 1935 (3).) Tässäkin tapauksessa kyse oli pikemminkin patrioottisesta nationalismista konservatiivisessa mielessä kuin uhittelevasta kansallisylypeydestä. Tässä tapauksessa poliittiset ansiot eivät aivan riittäneet nostamaan henkilöä *primus inter pares* -tasolle (2).

Monissa rooleissa Suomen itsenäisyyden puolesta työskennelleitä Tiedeakatemian jäseniä oli useita, muutamat heistä diplomatiassa kunnostautuneita siinä historian vaiheessa, jolloin Suomen tunnustusta haettiin ulkomailta. Näin heidän osuuttaan maan vaiheisiin voitiin pitää ”huomattavana”, kuten erään rikosoikeuden professorin ansioita lueteltaessa. Isänmaallisuus on muissa ideologioissa ’loisiva’ ideologia, joka ilmeni myös hänen toisessa roolissaan, miten hän oli ”istuttanut” Suomeen sosiologisen rikoskäsitteksen. Erityisenä ansiona oli, kuten monien muiden tieteenalojen alkuvaiheissa, että hän oli luonut useita uusia käsitteitä suomen kieleen, joilla ilmaista humanimpaa suhtautumista rikollisiin. Häntä arvostettiin muun muassa termin ”ehkäisy” soveltamisesta rikoslain laadinnassa vuonna 1918. Siinä ilmeni ajankohta

huomioon ottaen erikoisen ”lämmin sosiaalinen myötätunto yhteiskunnan kovaosaisia kohtaan”. Se, että hän ymmärsi suomenkielisen oikeudenjaon olevan Suomessa välttämätöntä, arvostettiin ”arvaamattomaksi palvelukseksi” tieteelle yleensä. Näin hän ”piirsi pysyvästi nimensä Suomen tieteen historiaan”, jälki, jolla *panteonin* korkeimmalle tasolle nousu oli taattu (2, 4). (STAEP, 1936 (3).)

Samansuuntaiseen ”uudisraivaukseen” eli ’suomentamiseen’ oli paneutunut omakielistä kulttuuria vaatinut sotahistorioitsija, joka oli laatinut suomenkielistä sotilassanastoa sen ohella, että oli tarkastellut varhaismodernin Ruotsin valtakunnan sotia Suomen näkökulmasta ”karulla, asiallisella, ulkonaisesta koreudesta vapaalla tyyllillä”, tuotannossaan ”suuri asiarikkaus, huolellisuus ja tarkkuus”. Näillä ominaisuuksilla pääsi kohti ”totuutta” antaen ”tosiasioden puhua sillä voimalla, mikä niillä itsessään on”. Tärkeimmäksi saavutukseksi tuolla saralla laskettiin muistopuheessa sen tosiasian paljastaminen, että suomalaisilla oli ollut sota-aikoina korkeimmat virat, koska heillä oli ”kunto, kyky, miehuus”. (STAEP, 1936 (4).) Näin suomalaiskansallinen näkökulma sai aikakauden suomalaista puolustuskuntoa vastaavan käyttöleiman (taso 2, aspekti 4).

Kansallisuuskiihkoa ei esteelliseksi itsensä arvioinut puhuja yhdistänyt kansallismuseon kokoelmat järjestäneeseen ”työmyyrään”, sillä puheen kohteen käyttämä historiallissosiologinen ”metodi ja systeemi” eivät olleet sopineet ajan museologian paradigmaan. Ilmeisesti puhujan kohde oli liikaa niin sanottu ”edistysmies”, joka uskoi järkeen ollen ”positivisti ja optimisti”. Isänmaallisuuteen kuitenkin tuntuivat puhujan mielestä sopivan museomiehen keskeiset ihanteet ”työ, valistus, vapaus ja humanisuus, ihmisyyssusko”, sillä niissä oli kaikesta huolimatta jotain ”valoisaa ja kirkasta” palvelualltiutta kansaa kohtaan. Merkillepantavaa on, miten puhuja lainasi kohteensa elämänkriisistä kertovaa tekstiä vuodelta 1930: ”Jos voisin, purjehtisin yksinäiselle saarelle, pakoon ihmisten typeryyttä, kulttuurinurjuutta, mammonan vehkeilyä, maailman kurjuutta”. Mietittäväksi Tiedeakatemian kuulijoille jäi: onko ihminen kehittynyt ihmisyyteen ja päässyt itsekkyydestään. (STAEP, 1933 (3).) Toisaalta ilman puheissa tavallisesti esiintynyttä isänmaallista paatosta kerrottiin myös erään matemaatikon elämänasenteesta; hän suhtautui ironialla ja huumorilla omaan tieteenalaansa – hän oli kunnon *Lebenskünstler* (STAEP, 1933 (1)). Sitä vastoin hänen lukuteoriaa kehittänyt kollegansa oli ”ankara” suhteellisuusteorian vastustaja – muistopuheen pitäjä katsoi parhaaksi jättää jälkipolvien arvosteltavaksi, oliko hän väärässä (STAEP, 1934 (4)). Näiden hahmojen oli tyytyminen *panteonin* kakkostasoon, koska he eivät olleet poliittisesti aktiivisia eivätkä tieteen harjalla, mikä osoittaa myös sitä, että riitasointuja kansallisen paatoksen rinnalla saattoi aiempaa avoimmin tuoda julki (4, 11).

Tavallisesti kansatieteen ja folkloren tutkijat luettiin 1930-luvulla muistopuheissa kansallisen kaanonin sisälle, mutta heitä ei pidetty kansalliskiihkon vallassa työskennelleinä, vaan kuten eräästä alan miehestä sanottiin, hänen muistonsa liittyi ”siihen aikaan, jolloin suomalaiset tiedemiehet heränneen kansallishengen innoittamina uhrautuvalla työllään kohottivat Suomen tieteen viirin Euroopan taivaalle”. Eräskin oli ”uranuurtaja” suurena ansioon tieteenalansa nostaminen yliopistoaineeksi, pois ”sorrosta”. Hänen tutkimusaineistonsa oli ”kansansielun herkkä kuvastin”, millä hänet joka tapauksessa yhdistettiin ideologisesti isänmaallisuuteen, vaikka hänet kuvattiin

samalla ”maailmankansalaiseksi”, koska hän oli *folklore fellow* eli ”kunniapaikalla” myös kansainvälisessä oppineiden *panteonissa* (4, 6). (STAEP, 1934 (3). Vrt. STAEP, 1947 (3).)

Muistettujen joukkoon liittyi 1930-luvulla myös sosiaali-isänmaallisiksi luonnehdittavia suurmiehiä, joiden tieteellisten ansioiden erottaminen yhteiskunnallisista koettiin ongelmalliseksi, koska periaatteessa puheissa piti käsitellä vain tieteellisiä. Esimerkiksi osuustoiminnan pioneeria muistettaessa oli muistopuhujan mielestä kuitenkin pakko ottaa jälkimmäiset ansiot puheeksi, sillä kaikki hänen tutkimuksensa tähtäsivät ”aina asioiden” – pääasiassa maatalouden tilan – ”edistämiseksi”. Hän oli ”ensi sijassa käytännön tuloksiin pyrkivä talous- ja yhteiskuntapoliitikko” ja suuntasi ”tavattoman työtarmsa” vähäosaisten aseman parantamiseen. Sosiaalista hänen kansallistuntonsa oli siinäkin vaatimuksessa, että koululaisille oli opetettava kuuluminen yhteiskuntaan ja velvollisuudet sitä kohtaan. Se implikoi, että ’sosiaalista’ – ei sosialistista – oli vaatia yhteiskunnalliseen työhön ”puhtaita (korruptoitumattomia) miehiä”, mikä sekin osoitti voimakasta ”moraalituntoa” semminkin, kun edesmennyt oli myös käyttänyt runsaita varojaan ”aatteen palvelukseen” eikä omien rikkauksien hankintaan. Näin hän saavutti – ei sen vähempää – kuin *panteoniin* nostettujen ”kuolemattomuuden” (taso 2, aspektit 4 ja 7). (STAEP, 1934 (5).)

Myös tieteen ja politiikan yhteensovittamisen ongelmallisuus kuului joissakin muistopuheissa, olihan sellaisen henkilön, joka oli ollut professori, kansanedustaja, pääministeri ja pääjohtaja, tehtäväkenttä niin laaja, että se vaati poikkeuksellisen työteliään luonteen. Hänen oppilaansa olivatkin sanoneet hänen olleen ”työhullu”. Hänen luentonsa olivat olleet ”syvällisen tiedon ja harkinnan tulosta”, koska alallaan kansainvälisesti palkittuna hänellä oli ”kouliintunen” tiedemiehen pettämätön pohja. Hän oli samaistanut Suomen tieteen voitot Olympiavoittoiin. Puhuja ei ihmetellyt, miksi häntä oli alettu politiikassa vieroksua ja vastustaa ja päätelmä olikin: hänelle oli kertynyt aivan liikaa tehtäviä, mikä oli vaikuttanut hänen äkkikuolemaansa ”yksinäisessä työkammiossa”. (STAEP, 1943 (3).) Totaalinen antautuminen isänmaan asioiden hoitoon monilla aloilla oli kunnioitettavaa, mutta se voi olla myös fataalia (taso 2, aspektit 6 ja 11).

1930-luvun alkupuolella kuoli monia isänmaallisen nationalismin ensimmäisessä vaiheessa kannuksensa hankkineita suurmiehiä. Heistä *panteonin primus inter pares* -tasolle kohotettiin ensimmäisenä ”loistavalahjainen” historiantutkija, jonka työ Suomen hyväksi oli ”perustavaa laatua”. Hänen 60-vuotinen elämäntyönsä oli ”kuin sankaritarina”, sillä hänen kerrottiin käyneen ”raskas, mutta voimallinen taistelu isänmaan ja kansan puolesta” ja ”valtava, vaikeitakin ulkonaisia esteitä voittava kamppailu tieteen ongelmien selvittämiseksi”. Hänen saavutuksistaan kaksi nostettiin ”kunnioitavasti alistuttavalle” tasolle. Ensimmäinen oli aivan primääri tutkimussaavutus, Suomen kansan itsenäisen kehityksen synnyn historia ja toinen isänmaallispoliittinen, Suomen valtiollisen aseman lujittaminen ja kehittäminen. Hän oli myös osoittanut Ruotsille ’kaapin paikan’ Ahvenanmaan kysymyksessä. Puhuja muistutti kuulijoitaan siitä, että tämän suurista suurimman miehen kontribuutiota alettiin vasta kovin myöhään ymmärtää, vaikka tavallisen kansan keskuudessa hän oli miehistä ”kunnioitetumpia” (STAEP, 1935 (1) [6]), mikä viittasi siihen, että isänmaan

puolustajien kesken oli vallinnut linjaerimielisyyksiä; ei ollut *yhtä* aikakauden nationalistista ideologiaa, vaan erilaisia 'kansan etua' ajavia puolueita ideologioineen (2, 3).

Suomen historian tutkimuksen klassikoihin ja *panteonin* korkeimmalle tasolle kiivenneeksi – etenkin esseidensä vuoksi – luettiin kollektivistista historiankäsitystä edustanut, papiston sosiaalista ryhmähenkeä tutkinut ”Hämeenlinnan poika”, joka ei ollut moniin kollegoihinsa verrattuna mikään ”väritön ohikulkija”, vaan ”pysyvän jäljen” jättäjä. Historianäkemyksen ”rikkaus ja monipuolisuus” oli merkinnyt hänen aihepiiriensä ”syvämuokkausta” ja ”yleisviljelmien” kylvöä; hän nimittäin sai jokaisen historian lähteen etsimään ”valaisevan ja kiintoisan paikkansa” menneen elämän kuvastimessa. Erikoisen maininnan puhujan mielestä ansaitsi edesmenneen ”siunauksellinen kasvatusharrastus”, sillä se kannusti nuorisoa uusiin kulttuuritekoihin muistuttaen sitä siitä, että sivistys oli saatu Suomeen vain ”raskain ponnistuksin” (4 ja 7). (STAEP, 1935 (2).)

1930-luvun puolessa välissä Tiedeakatemian jäsenistössä tultiin tilanteeseen, missä suomalaisuuden identiteetin luomisvaiheessa ratkaisevassa roolissa olleet tieteet menettivät asemiaan nouseville tieteille ja monet uranuurtajat poistuivat näyttämöltä. Joissakin muistopuheissa tämä ilmeni 'yhden aikakauden' loppuna, jota oli edustanut muiden muassa ”jättihahmo”, fennougristi *primus inter pares*. Hänellä oli takanaan ”uupumaton [50 vuoden] elämäntyö” ja valtava tuotanto kielentutkimuksen eri aloilta, hänen puheissaan ”värähteli voimakas isänmaallinen paatos” silloin, kun puheena oli Suomen kansan entisyys ja tulevaisuus. Harmillista vain puhujan mielestä oli, että vaikka edesmenneellä oli ”ehyttävät aatteet”, jotka piti johtaa voittoon, paras eli Suomen-Viron-Unkarin kulttuurin tutkimuslaitos jäi toteutumatta. Ilmeistä oli, että tällaiset suurhahmot olivat niin vapaita ”ajallisuuden kahleista”, että rajan saavuttaminen käytännön elämäntyössä johti resignaatioon (1, 2 3). (STAEP, 1936 (1).)

Isänmaallisuuden ensimmäisen jakson viimeisiä suurhahmoja oli myös muinaistutkimuksen ”nestori”, jyrkän suomenmielinen 'vanha fenno', joka oli politiikassaan torjunut kaiken ”koketerian” ja taktikoinnin ja vaikka hän ei ollut liberaali, hän oli koettanut olla korrekti jopa suomenruotsalaisille. Juhlallisesti puhuja ilmoitti perusteen *panteoniin* pääsyyn: häneen näet päättyi Suomen arkeologian ”sankariaika” eli ”jotunikausi” (taso 2, aspekti 1). (STAEP, 1937 (3).)

Menneen, ”paremman aikakauden todistaja” oli myös fyysikko, joka oli osallistunut suomalaisen sivistyksen rakennustyöhön silloin, kun sen perustusta ”intomielisellä ja epäitsekkäällä työllä laskettiin”. Rakkaudesta suomen kieleen hän oli laatinut fysiikan ja matematiikan sanastoa suomeksi ja kirjoittanut alan oppikirjoja – hän ei ollut niinkään tiedemies, vaan arvokas siksi, että hän ”lähes varattomana säästi yksinkertaisella elämällä yleishyödyllisiin tarkoituksiin”, mikä oli merkittävä opetus tuleville polville. (STAEP, 1936 (5).) Samassa isänmaallisessa hengessä tieteen kielen suomentamiseksi oli toiminut kemian ”vapaustaistelija”, joka jouduttuaan Saksaan venäläisten pidätystä pakoona oli tehnyt siellä ”klassillisia tutkimuksia etevimpien ulkomaisten tutkijoiden johdolla ja kanssa”. Palattuaan itsenäiseen Suomeen hän oli jatkanut merkittäviä tutkimuksiaan selluloosasta ja toiminut suojeluskuntapäällikkönä. Puhuja valitti hänen aikaista poismenoaan ja kehotti pikaisesti etsimään hänen työnsä

jatkaajia. (STAEP, 1938 (1).) Myös Suomessa täysin uudelta meteorologian alalta löytyi sen alkuunpanija ja ”tieteellisen kasvatuksen esitaistelija”, joka antoi kaiken opetuksensa suomeksi. Erityisen isänmaallisen leiman hänen työnsä sai siitä, että hänessä yhtyivät laaja kansainvälinen yhteistyö ja kansanvalistus, mistä todistivat *Oma maa* -teoksen kansantajuiset artikkelit. Juuri hänen esikuvansa oli puhujan mielestä omiaan antamaan nuorille henkistä tukea ja yllykettä (”pyhää intoa lietsottava ylioppilasnuorisoon”). (STAEP, 1937 (2).) Nämä henkilöt kuuluivat tasolle 2 (4, 6).

Edellisten rinnalle nostettiin laajassa muistopuheessa varhain menehtynyt biologi, joka oli tehnyt Heidelbergissä urauurtavia kidustutkimuksia. Palattuaan Suomeen hän sai pian maineen uusien havainnollisten opetusmenetelmiensä – kuvat, muovailuvaha ja diat – ansiosta. Teoksen *Yleisbiologia* (1931) biologisten ilmiöiden teoreettista selitystä kehuttiin puheessa yhtenäiseksi ja loogiseksi. Erityisen ansiokasta oli, että hänen evolutionistinen elämäkäsityksensä avasi Suomessa ”uusia näköaloja” varsinkin silloin, kun hän oli pitänyt yleisölle kursseja saavuttaen suuren kansansuosion. Vähäinen ansio ei ollut sekään, että hänen ympärilleen syntyi koulukunta, joka tulee jäämään ”saavutusten kultaiseen kirjaan”. Puhuja antoi ymmärtää, ettei kukaan tiedemies voi enempää antakaan kuin siirtää perintönsä eteenpäin. (STAEP, 1938 (2).) Edellä mainittujen ohella hänkin sai paikan *panteonissa* nimenomaan ansioistaan suomenkielisten opetuksen kehittämisessä ja levittämisessä rahvaan keskuuteen (taso 2, aspektit 4 ja 6).

Kehitysoopin levittäjä oli ollut myös ”tunnontarkka klinikkoo ja systemaattikko”, jolla oli ollut ”eheä, herpaantumaton työ täynnä oleva elämä”. Hänen ansionsa olivat huomattavan monipuoliset: hän oli kirjoittanut ”synnytyspihtien kulttuurihistoriaa” ja kehittänyt naisten kohdunsyövän sädehoitoa isänmaallisena tehtävänä ”pelastaa [Suomi] syntyväisyyden vähenemisen tuhosta”. Kannustimenaan työntäyteisiin päiviinsä (öisin hän oli tehnyt toimitustöitä) hänellä oli ollut suomalainen ”sisu”, minkä voimin hän oli uhrannut ”kaikkensa Suomen kansan hyvinvoinnin ja sen tieteen ja terveyden edistämiseksi”. (STAEP, 1941 (2).) Puhujan asteikolla hän oli niitä *primus inter pares* -työmiehiä, joille paikka *panteonin* ylimmällä tasolla oli taattu tieteellisillä ansioilla (4, 6).

Uutta suomalaiseen kasvitieteeseen oli tuonut ”isänmaallisuudessaan järkähtämätön” kenttätutkija ja eräs Suomen julkisen elämän ”jyhkeimpiä hahmoja”. Isältään perittyjen henkisten ja fyysisten ominaisuuksien ansiosta hän oli selviytynyt Kuolan niemimaalla kenttätöissä, kun toiset olivat ”nääntyä viluun ja väsymykseen”. Hänen ansiostaan monet nuoret ylioppilaat saatiin houkuteltua kasvitieteen pariin ja siten perintö jatkamaan siinäkin Suomessa vielä kansainvälisesti ottaen kehittymättömässä tieteessä (taso 2, aspektit 2, 9). (STAEP, 1939 (2).) Häntäkin isänmaallisempi oli kasvitieteilijä, jonka toimissa yhdistyi ”mallikelpoinen” virkamiehen velvollisuudentunto ja ”ihanteellinen” kansallinen harrastus. Tehdessään lujasti kenttätöitä hän oli ollut ”tarkkasilmäinen, nopea ja väsymätön retkeilijä” ja koonnut ”rikkaan havaintoaineiston”, hänellä oli ”huolellinen kirjallinen esitys ja loistava tyyli” eivätkä hänen luentonsa tavoitelleet ”efektejä”. Erityisen isänmaallista oli, että hän oli levittänyt maallikoiden keskuuteen luonnonsuojelun ja kasvien keruun harrastusta. Suomalaisuuden periaatteestaan tinkimätön kun oli, hän ei ollut yliopiston rehtorina antanut oppilailleen suomenkielisen opettajan valtuuksia, jos he eivät olleet tehneet

kulttuurityötä suomeksi. Puhuja mainitsi hänen myös suosineen suomenkielisiä professoreja yliopiston johtotehtäviin. (STAEP, 1942 (3).) *Panteoniin* korkeimmalle tasolle voitiin hänet kohottaa näilläkin, jossain määrin kyseenalaisillakin ansioilla (1, 9, 11).

Fyysisen antropologian mittausten menetelmien tarkentuessa oppi-isänsä (STAEP, 1930 (1)) jalanjäljissä kulkenut ja saman ikäisenä (43 v.) kuollut lappalaisten pääkalloja tutkinut tutkija oli tullut siihen tulokseen, että lappalaiset olivat rodullisesti eurooppalaisia, joten muistopuheessa myös heidät voitiin kaikella kunnialla liittää isänmaan asukkaisiin. Onnetonta oli, että hänen tutkimusintonsa oli loppahtanut, kun hänet oli nimitetty professoriksi ja hän oli omistautunut mielitautilääkärin työlle. Ilmeisen vasemmistolaisena häntä oli vastustettu ammattipiireissä, koska hän ajoi ”sosiaalisia kysymyksiä” (taso 2). (STAEP, 1940 (3).) Aivan toista perusideologiaa, mutta silti isänmaallisuutta osoitti Natsi-Saksan rotututkimuksista vaikutteita saanut, erittäin lahjakkaana pidetty maanviljelyskemian ja fysiikan professori. Hänen muistopuheensa pitäjä katsoi, ettei hänen raittiusaatteen ja rodunjalostuksen kannatuksessaan eikä eugeniikan harrastuksessaan ollut sinänsä mitään moitittavaa, koska niin ”voidaan saada ruumiillisesti ja henkisesti elinkelpoisempi ja onnellisempi ihmiskunta” (STAEP, 1940 (5). Vrt. nationalismin 1. vaiheen tilastomieheen, jolle pidetty muistopuhe oli saman sävyinen. STAEP, 1923 (1)) – ei mitenkään vähäinen ansio *panteonin* portilla 1930-luvulla (taso 2, aspekti 4).

Talvisodan alettua tiedemiestenkin rivit harvenivat. Lentopommituksessa kuollut kemisti oli ollut uransa huipulla, hän oli ollut ”aloiterikas”, hänellä oli ”rikas mielikuvitus” ja hän oli ollut perustamassa omaa koulukuntaansa, jota oli puolustanut ”vakaumuksellisen hellittämättömästi”. Häntä arvostettiin siitä, ettei hänen esitystapansa ollut liian teoreettinen, vaan sitä luonnehti ”selkeys ja havainnollisuus”. (STAEP, 1940 (2).) Mitään erityistä isänmaallista vivahdetta puheessa ei ollut, vaikka hänen toimintansa esitettiin emuloitavana (taso 2, aspekti 6).

Eksentriseksi aikakauden muistopuheissa luonnehdittuja oli itseasiassa vain yksi; hän oli ollut kollegoilleen ”epämieluisa, arvoituksellinen tyyppi”, koska hän ei ollut ”rakastanut” ihmisten seuraa, mutta hänen isänmaallisuudestaan kertoi se, että hän oli jo varhaisessa elämänvaiheessa ”havahtunut” suomenkieliseksi synnyttyään ruotsia puhuvaan perheeseen. Merkillistä oli, että vaikka hänen tuotantonsa ylitti 5000 sivua, tätä saavutusta ei tiedeyhteisössä noteerattu (taso 2, aspekti 6). (STAEP, 1944 (2).)

Erään antiikin tutkijan kovan kohtalon puhuja pani venäläisten pommitusten aiheuttaman jännityksen tiliin. Hänelläkin isänmaallisen elämäntyön kaksinaisuus oli selvä: vaikka kreikan tuntijan kaikki tutkimukset eivät olleetkaan täysin vakuuttavia eikä hän ollut saanut suunnittelemaansa suurteosta valmiiksi, hän oli tehnyt pyyteetöntä työtä kansallisen kulttuurin hyväksi lataamalla siihen kreikkalaisen sivistyksen suomalaiskansallista kulttuuria ”elvyttävää voimaa”. Sota-aika oli muistopuhujan näkemyksen mukaan ilmeisesti vaikuttanut tähän edistysmieliseen tutkijaan niin, että tämän olemukseen olivat iskostuneet ”tasapuolisuus ja oikeudenmukaisuus, ihmisyyys, suvaitsevaisuus, oikeamielisyys” ja käännittäneet hänet vastustamaan oppia suuremman ja vahvemman oikeudesta yksin määrätä heikompien kohtaloita. Isänmaallisuus humanismiin puettuna oli kirkastunut hänelle kansakunnan

kohtalonhetkillä (*primus inter pares*, aspektit 1,2, 4 ja 6). (STAEP, 1941 (1).) Sodanvastaisuus leimasi myös liberaalia ja demokraattisesti ajattelevaa filosofianhistorian ja historiafilosofian mestaria, joka oli käyttänyt ”huomattavan osan tarmosta ja ajasta yleishyödyllisten aatteiden, rientojen, kansanvalistuksen ja sivistyksen hyväksi”. Puhuja asettui edesmenneen, hengeltään idealistiseksi luonnehdittavan filosofian kannalle; hänenkin mielestään oli olemassa korkeampi henkinen todellisuus (arvotietoisuus), jolla kumota sodanlietsonnassa käytetyt materialismi ja naturalismi. Filosofista jäi suomalaiseen aatemaailmaan pysyvä jälki (STAEP, 1942 (1)), joten hänellä oli sijansa *panteonissa* (taso 2, aspektit 2 ja 6).

Sodan aikana menehtyi 62-vuotiaana myös poikkeavan lupaava talous- ja tilastomies, joka oli tuntenut yhteiskunnan ”realiteetit” ja jolla oli ollut ”lahjomaton tieteellinen vakaumus” muun muassa siitä, että taloudessa ennustaminen oli mahdollista. Hän kuului myös niiden harvojen ”humaanien” taloustieteilijöiden joukkoon, joiden mukaan yhteiskunnan tasapaino vaati, että tuotantotuloksista osa jaettiin kaikille sen tekijöille. Puhuja korosti, että henkilö ei suinkaan ollut sosialismin eikä osuustoiminnan kannattaja, vaan kansanvaltaisen sosiaalisen reformin puolestapuhuja. (STAEP, 1940 (1).) Hänellä, kuten monilla muilla käytäntöön sovellettävien tieteissä, oli pyrkimyksenä ’teoreettisen elämän’ käytännöllistäminen ja lujan taluspohjan luominen suomalaiselle sivistykselle. Samaa taloustiedon käytäntöön soveltamista oli ajanut eräs ”huomattava” kulttuuripersoona ja maailmankaupan tuntija, joka oli hyödyntänyt osaamistaan sotien välisenä aikana lainsäätö- ja asiantuntijatyössä, ja jälleen oli traagista, kun häneltäkin jäivät merkittävät projektit ja työt kesken. Korvaukseksi tästä menetyksestä hänen seuraajilleen jäi velvollisuus julkaista hänen pääteoksensa (9). (STAEP, 1945 (3).) Hän ylsi *primus inter pares* -tasolle poikkeuksellisista ansioista niin tieteessä ja kuin reformipolitiikassakin (2, 6).

Maailmansotien välisenä aikana Suomessa pantiin toimeen paljon sellaista lainsäädäntöä, mikä kosketti kansallisen talouselämän perusteita; kyse oli pitkälti siitä, omaksuttiinko ’läntinen’ vapaakauppamalli vai tulleeihin perustuvat kahdenkeskiset kauppasopimukset. Vaikka erästä lainoppinutta voi puhuja pitää liberaalina – ”vapaat olot” luovat kasvupohjan ”vapaille persoonallisuuksille” – hän oli torjunut *laissez-faire*-talusopin. Sen sijaan häntä voi luonnehtia sosiaaliliberaaliksi, jolla oli havaittu jo lapsena ”herkkä oikeustaju” vääryyksiä torjumaan. Hän oli hankkinut laakerinsa tuomarina, lainvalmistelijana ja lainopin tutkijana, ja hänen tuotantonsa talousohjeita puhuja vaati toimeenpantavaksi, etteivät volyymit vain ”pölyty hyllyssä”. Puhuja tunnusti, että seisominen edesmenneen arkun ääressä voi saada unohtamaan hänen vikansa, mutta kuittasi sen toteamalla, että henkilön suvussa elävät kauniit ”sivistyshistorialliset perinteet” (STAEP, 1945 (4)) olivat hallinneet hänen toimiaan, mikä oikeutti hänen asemansa *panteonin* alemmalla tasolla, koska mitään erityistä isänmaallisuuden ideologiaan viittaavaa ei edesmenneen aatemaailmasta löytynyt (2, 6).

Isänmaallisen pyyteetöntä työtä sekä ”detaljitutkijana” että tutkimustensa kansanomaistajana oli tehnyt ”tarkka, huolellinen ja kriittinen” historian professori, joka oli saattanut yleiseen tietoisuuteen ”ahkerien sekä aikaa ja kärsivällisyyttä kysyvien arkistotöiden tulokset”. Ansiokasta oli sekin, ettei hän ollut tutkinut poliittista historiaa eikä ollut esittänyt laajoja yleistyksiä, vaan oli erikoistunut maanjakoihin.

Piilevää isänmaanrakkautta osoitti se, että hän oli käyttänyt lähteenään myös ”kansantietoja” ja järjestänyt Suomessa ensimmäisenä opiskelijoilleen kotiseuturettekiä. (STAEP, 1941 (3).) Puhuja iloitsi, että sai pitää puheen tutkimuksen ja kansanomaisuuden yhdistäneestä henkilöstä – eikä hän ollut ainoa noilla meriiteillä *panteonin* kakkostasolle kutsuttu (6).

Luonnekuva

Tarkasteltaessa tämän vaiheen muistopuheiden luonnekuvauksia (aspekti 5), huomataan, että vaatimattomuus ja kova työnteke eivät enää hallitse edesmenneiden muistoa niin selvästi kuin ensimmäisen vaiheen kuvauksissa. Isänmaalliseksi kuviteltu kansanluonne on nyt vivahteikkaampi ja humanistisempi tieteen- ja opinalojen edelleen eriytyessä ja joitain negatiivisiakin ominaisuuksia tulee esiin – siitä huolimatta julkismoralistiset luonnekuvaukset vain vahvistivat edesmenneiden *panteoniin* pääsyn mahdollisuuksia, sillä luonteenpiirteissä oli isänmaallisuutta oppineiden kohonneen itsetunnon merkeissä sen jälkeen, kun ’pieni’ Suomi näytti pystyvänsä säilyttämään itsenäisyytensä, koska he olivat osaltaan vahvistaneet sitä.

Humanistioppineiden joukosta nousi eturiviin arkeologi, jonka fyysiset ominaisuudet määräisivät myös henkisiä. Hänellä oli ”komea ryhti, vartalo pitkä, jättiläismäinen”, hänellä oli ”tuuheat kulmakarvat, pitkä juhlallinen parta, ääni luja ja mahtava kuin hakkapeliitoilla”. Hänen temperamenttinsa ”oli kiivas ja tulinen” ja luonteessa oli ”lujuutta, itsepäisyyttä, rehtiyttä”. Viroksi hän oli ”*kangekaelsus*” [härkämäinen] ja hänen elämänsä oli ollut ”suoraviivaista, vääjäämätöntä, jyhkeää”, ja siitä huolimatta hän ei ollut ”komplisoitu” ja häneltä puuttui ”kateus, oman voiton pyynti, ulkonainen kunniantavoittelu”. Tällaiset ”todelliset” suurmiehet olivat ”vanhanakin nuoria”. Muistopuheen pitäjä oli kaikesta päättäen hyvin läheltä seurannut edesmenneen toimia ja oli kotoisin samoilta seuduilta. (STAEP, 1937 (3).)

Paljon värittömämpi luonnekuva piirrettiin kansanrunouden tutkimukselle omistautuneesta ”maalaispojasta”, jolle sopi ”uutteruus, tunnollisuus, rehtiys, hiljaisuus”. Erikseen piti mainita, ettei hän ”hummaillut” ja oli ”sydämen hartaudella” kiintynyt tutkimiansa sorrettuihin kansoihin, erityisesti Liettuaan, missä hänelle oli pystytetty muistopatsaskin. (STAEP, 1934 (1).) Fennougristit yleensäkin viljelivät ”paljon kulttuuria”, heissä oli ”vastuuntuntoisuutta ja sydämellisyyttä”, joku heistä oli tosin myös ”taistelijaluonne, joka saattoi ase kädessä käydä taisteluun henkeen ja vereen asti korkeimman ihanteen, isänmaan puolesta” (STAEP, 1936 (2)). Ilman arvostettuja luonteenpiirteitä ei isänmallisuuttakaan esiintynyt. Sellaisiksi nostettiin myös erään kenttätöissä kouliintuneen ”energian runsaus” ja ”keskittymisen kestävyys” (STAEP, 1936 (1)).

Hengenmiehelle sopi seuraava Ruotsista tullut arvio: hänellä oli ollut ”lämminsydäminen mielenlaatu, hiljainen, aurinkoinen huumori, valpas harrastus kaikkeen inhimilliseen”, vailla ”kunnianhimoa, sovitteleva, palvelualtis, ystävänä uskollinen, lämminsydäminen kuin vain voi olla” (STAEP, 1934 (2)). Kollegansa oli ”jalo, hienovarainen ja lämminhenkinen persoona” ja hänen toimiaan ei piinannut ”kunniantavoittelu, vaan vakava ja vilpiton totuuden etsiminen” (STAEP, 1934 (3)). Piispan arvon saavuttanut puolestaan ei ollut luonteenominaisuuksiltaan niinkään

tiedemies, vaan häntä luonnehti ”valpas harrastus, tyyni ja asiallinen, mutta terävä asiankäsittely, suuri käytännöllinen kyky sekä miehekäs itsenäisyys ja tarkoituserien puhtaus”, korkealle arvostettavia ominaisuuksia kristitylle konservatiiville (STAEP, 1935 (3)).

Yliopiston kanslerilta sen sijaan vaadittiin monia suurpiirteisempiä, arvostettavampia ja päätöksenteon kannalta välttämättömiä ominaisuuksia, kuten ”avarakatseisuutta, rauhallista selvänäköisyyttä, hellittämättömyyttä, perusteellisuutta, korutonta arvokkuutta, kylmäpäisyyttä”, joilla vältettiin ”hätäily ja haihattelu”, mutta myös humanistille sopivaa ”lämminsydämisyyttä”. Lähes sankarillista oli, että hän oli ollut sairaanakin töissä. (STAEP, 1944 (4).)

Papiston historiaan erikoistuneelle oli luonnollisesti tärkeää kulttuurihistorian harrastus ja filosofinen mietiskely sekä ilmeinen taiteellisuus. Puhuja piti tätä ajattelutavaltaan ”omaperäisenä”, sillä hänellä oli ”kiinteä ja taiteella muotoiltu sanonta”, vaikka ei ollutkaan ulkonaisesti loistava luennoitsija. (STAEP, 1935 (2).) Kotiseutunsa historiaa kirjoittaneen täytyi puolestaan tyytyä olemaan henkilösuhteissaan ”vaatimaton, sydämellinen”, tutkijana ”nöyrä, luja ja pyyteeton” totuutta etsiessään (STAEP, 1941 (3)).

Lainoppineille yhteensopivat ominaisuudet olivat ”sitkeys, uurastava työ” ja ”joustava äly” (STAEP, 1936 (3)). Näiden lisäksi erään alan ”kuokkamiehen” tiedettiin olleen ”tunnontarkka” ja hänellä oli ollut ”terävä arvostelukyky” ja ”suuri perinpohjaisuus (STAEP, 1940 (2)). Hänen esimerkillinen kollegansa oli suuresti ansioitunut oikeustieteilijä, jonka johtoperiaatteena oli ollut alan ytimeen kuuluen ”laskelmoinnista vapaa oikeamielisyys”. Hän ei myöskään ollut osallistunut politiikkaan. (STAEP, 1945 (4).)

Kovissa tieteissä, kuten tilastomiehenä pääsi ”ylöspäin”, jos kykeni työssään yhdistämään ”humaanisuuden, sitkeyden, työkyvyn, lujuuden”. Vain siten voi tilastoilla päästä antamaan ”tyhjentävät selvitykset”, heikkoutena tosin voi olla, että oli ”peräänantamaton” asiassaan. (STAEP, 1940 (1).) Laboratoriossaan viihtyvällä bakteriologilla saattoi olla ”nuorekkaan vitaalinen sielu”, mutta tieteenalan suljettua luonnetta edustaessaan hän ei ollut asettanut tutkimustuloksiaan ”tarjottimelle”, vaan oli vaatimattomuudessaan ”julkisuutta karttava ja ankara itseään kohtaan”. Pohjasävyltään hän oli ollut ”raskasmielinen, mutta ”retkillä” hänen huumorinsa oli tullut esiin. (STAEP, 1943 (1).) Niin kuin monen muun, myös tuberkuloosia tutkineen ura oli katkennut kesken kaiken; hänestä jäi muistoon ”selvyys, asiallisuus, totuuspyrkimys, lahjomaton tunnontarkkuus, rauhallisuus, intohimottomuus, selvä harkinta ja tunnollinen aherrus”, joiden pohjalta elämäntyön tulos oli ”harvinaisen eheä, harmoninen kokonaisuus”. Sivistyssuvun jäsenenä hänen käytöksessään oli näkynyt ”ritarillisuus” ja kyky nousta pikkuasioiden yläpuolelle ja ottaa objektiivinen, sovitteleva asenne. (STAEP, 1943 (2).)

Harvinaista suomalaisessa fyysikossa oli ”vilkkaisu ja älyn joustavuus”, mutta kotoista ”vaatimattomuus ja koruttomuus” puhujan mielestä siksi, että edesmennyt oli ottanut elämän sellaisena ”kuin luonto on sen tarkoittanut”. Näin hänessä ei ollut ”katkeruutta”, vaan ”kiitollisuutta” ja olemukseltaan hän oli myöskin ”luonnollisen” ”sopusointuinen”

ja oli elänyt ”ruumiillisesti ja henkisesti tervettä” elämää, harjoittanut ”vireää toimintaa, positiivista ja valoisaa suhtautumista ympäristöön”. Puhujan käsityksen mukaan hän oli kokenut täyttymyksen, kun hänen elämänsä oli päättynyt ”rikkaana ja työstä ja kokemuksesta kyllästettynä”. (STAEP, 1936 (5).) Matematiikan uudistaneiden luonteet eivät merkittävästi tästä poikenneet: toinen oli ollut erityisen ”vaatimaton” (STAEP, 1937 (1)), toinen värikkäämmän ”itsenäinen, omintakeinen, asiallinen, koruton, vilpiton, avomiellinen, suora” (STAEP, 1933 (1)).

Verrattuna edellisiin, mitään kovin isänmaallista ei puhuja löytänyt tiedemiehestä, joka oli tutkijana fyysinen antropologi ja klinikallaan mielitautilääkäri; ”herkkämielisenä, humanina ja palvelualttiina” hän oli ollut ”esimerkillinen” täsmällisyydessä ja alaistensa kohtelussa (STAEP, 1940 (3)). Eräs ”erittäin lahjakas” kemisti oli aina ottanut ”rohkeasti perinpohjin selkoa kiinnostavasta” ja siten muodostanut arvostelustakin ”piittaamattoman, itsenäinen kantansa” (STAEP, 1940 (5)). Samoin kasvitieteen puolelta löytyi ”suuri lahjakkuus”, joka oli omannut suuren ”aloiterikkouden, harvinaisen perusteellisuuden, omintakeisuuden ja erinomaisen työkyvyn”. Isänmaallisuuden nimissä hän oli esittänyt kovaa kritiikkiä yhteiskunnan epäkohtia kohtaan ja ansainnut näin myös vastustajiensa kunnioituksen. Ristiriitaiseksi puhuja näki sen, että miehessä ilmeni yhtä lailla ”jäyhää karuutta” ja ”vanhoillisuutta”, mutta oli ollut samalla kaiken ”todellisen edistyksen ystävä”. (STAEP, 1939 (2).) Verrattuna ensimmäisen vaiheen muistopuheisiin tämän kauden puheissa oli enemmän variaatioita jo siksikin, että kokonaan uusien tieteenalojen edustajia arvostettiin nyt enemmän pelkkien tieteellisten saavutusten vuoksi, ei niinkään poliittisista ansioista, jolloin myöskään uhmakasta isänmaa-ideologista sitoutumista (3) ei niin selkeästi esiintynyt.

Kolmas vaihe

Tiedeakatemian muistopuheista sotien jälkeen ensimmäinen oli siihenastisista laajin, sisältörikkein, seikkaperäisin ja ylistävin. Se täytti puheaktin aspektit 1, 2, 4, 5 ja 6 erittäin hyvin. Kyseessä oli näet pääministerinä ja ”arvovaltaisena” kansainvälisen tuomioistuimen (Kansainliitto) tuomarina toimineesta eturivin miehestä. Muistopuhe nosti hänet kirkkaasti *panteonin primus inter pares* -kategoriaan jo senkin ansiosta, että hän oli ”kaikkensa uhraavana vapaustaistelijana” osallistunut Venäjän vastaiseen, passiiviseen vastarintaan, puolustanut ”sovelletun oikeustieteen keinoin” Suomen asemaa sen integraatiopyrkimyksiä vastaan ja sittemmin merkittävällä tavalla hankkinut maalleen kansainvälistä tunnustusta. Yleisempää arvostusta hän oli saanut tutkimuksillaan (”loistava tuotanto”) vallan ja oikeuden suhteesta, minkä pohjalta hän oli ollut luomassa Suomelle valtiosääntöä (demokratia, parlamentarismi ja presidentin ”puoliautokratia”) ja selvittänyt sen itsenäisen aseman kansainvälistä merkitystä kommentoidessaan ulkomaisten oikeusoppineiden käsityksiä siitä. Hänen ohjenuoranaan oli ollut kuitenkin aina totuus ennen politiikkaa ja siksi sota oli ollut ankara järkytys, sillä hänen arvostamansa ”korkeat eettilliset” arvot olivat sortuneet, mikä haittasi lopulta hänen terveyttään. Erityisen heroista oli, että hän oli vielä sairavuoteellaan kirjoittanut tutkielman, miten ”Diktatuurin periaate pukeutuu demokratian vaatteisiin”. Hänen ”lähtönsä” oli ollut stoalaisen tyyni, mikä oikeutti eulogiaan: ”Elämäntyön sisältö kokonaisuudessaan kuuluu historian ylevämmille lehdille, henkilöhahmonsa sen jalointen miesten parveen”. Tätä täydensi puhujalle

suurmiehen perinnöstä nouseva tulevaisuudentoivo siitä, että YK kiinteän kansainvälisen järjestyksen ylläpitäjänä voisi estää atomisodan. (STAEP, 1947 (1).) Ideologisesti hän lukeutui isänmaallisuuteen myöhemmin liittyneen kansainvälisyyden myötä 'edistyksellisen' legalistiseen suuntaukseen (3, 4 ja 6).

Edellisen kanssa lähes samoihin mittoihin ylsi ruotsalaisesta ja saksalaisesta sivistystraditiosta nauttinut oikeustieteilijä ja yliopiston kansleri. Hänkin oli uransa alkutaipaleella osallistunut ansiokkaasti Suomen "itsepuolustukseen" ja sittemmin työssään karsinut suomalaisesta rikosoikeudesta "haihattelut" pois. Puhujan mukaan tämä, ei suinkaan "lempeä", vaan "pätevä" ja "edustava" laillisuusmies oli eittämättä ollut "yksi niistä, jonka palveluksia Suomi tarvitsi". Eliitin edustajalta vaadittavaa sosiaalista tuntoa osoittaen hän oli kuitenkin lähtenyt siitä, että kun yhteiskunnan epäkohtia poistetaan, tuloksena on "terve valtioelämä". Näillä ansioilla hänen persoonallisuutensa nousi "suuren joukon yläpuolelle" (STAEP, 1953 (2)), *panteoniin* (taso 2), jonne nyt alkoi kokoontua entistä enemmän oikeusoppineita, joilla oli hyvin merkittäviä ansioita valtion palveluksessa (3, 6).

Sinne epäilyksittä kohotettiin myös sodan aikana menehtynyt presidentti, jolla oli "valtava elämäntyö" takanaan. Läheltä hänen loistavaa uraansa seurannut puhuja tiesi hänen toiminnan pontimensa: kansa, jolla "ei ole omaa maata" on "kurja" ja sen pitää saada säätää omat lakinsa, koska sillä on oma käsityksensä oikeasta ja väärästä. Hän oli julkaissut oikeustieteestä suurteoksia, joissa "esitys oli selvää, kieli puhdasta ja korutonta ja kannanotot uskottavia" – hänen tuotantonsa oli yksi Suomen oikeustieteen huomattavimmista saavutuksista. Toisaalta hän ei ollut mikään kaunopuhuja, silti puheet olivat "selvää, asiallista, uskottavaa" kieltä. Vaikka hän oli huomattava merkkimies ja hänellä oli varma sija *panteonin primus inter pares* -tasolla, hän oli ollut ikään kuin vaatimattomuuttaan "vain tarvittaessa käytettävissä", mikä luonnehdinta oli omiaan vain nostamaan hänen arvoaan kollegojen silmissä (3, 6). (STAEP, 1953 (1).)

Julkisen elämän keskiöön oli joutunut myös oikeustieteilijä, joka oli ollut avainhenkilö torpparivapautuksen täytäntöönpanossa, mikä oli osoittanut sen, että hän oli erittäin hyvä käytännön probleemien ratkaisuisissa, ei teoreettisissa "konstruktioissa". Hän oli mies, jolla Suomi "armitettiin, kun itsenäisyys turvattiin" vaikuttaen "suuresti nuoren itsenäisen isänmaamme vastaisen elämän oikeaan suuntautumiseen". Hänen keskeinen ansionsa *panteoniin* (taso 2) pääsemiseksi oli, että hän oli "lujittanut" itsenäistyvän Suomen lainsäädännössä "alulle pannun työn oikeudellisia perusteita" (3, 6). (STAEP, 1957 (2).)

Sodan jälkeisten kriminologian ongelmien kanssa uranuurtajana painanut sosiologi liitettiin edellä muistettujen lainoppineiden kunniakkaaseen seuraan. Hän oli suverenisti – menetit ulkomailla niin arvostettuja, että oli toiminut kriminaalipolitiikassa YK:n asiantuntijana – hallinnut kaksi alaa: sosiologisen tutkimuksen ja käytännön toimissa apuna olevat tilastot. Tutkittuaan suomalaista rikollisuutta hän oli päätenyt yhteen pääselittäjään: kansanluonne eli suomalaisen sisun "nurja puoli" (paha sisu), joka äityi kovista koettelemuksista ja huonon viinapään siivittämänä väkivaltarikoksiin. Puhuja ei voinut täysin yhtyä siihen, että tällaisten "liiallisten" yleistysten voisi väittää saavan sosiologisten lakien statuksen rikostutkimuksessa. Tämän arvostelun puhuja suuntasi kaikille kriminologeille lisäten

siihen kuitenkin varauksen: vain tulevaisuus voi näyttää, miten ansiokkaita tuon jo nuorena menehtyneen tutkijan suurta huomiota herättäneet tutkimukset todella olivat (taso 2, aspekti 6). (STAEP, 1956 (1).)

Historioitsijoita alettiin sodan jälkeen kutsua muistopuheissa yleisemmin pelkästään humanisteiksi ja isänmaallisnationalistiset korostukset jäivät vähemmälle. Humanistisuvusta noussutta liberaalia yleisen historian professoria, joka oli ensimmäisenä tutkinut, mitä Suomesta ja suomalaisista oli ulkomaisessa kirjallisuudessa kirjoitettu ja tehnyt ”tärkeän” aluevaltauksen henkilöhistoriassa, luonnehdittiin näin: ”Ei ollut tieteensä alalla uusia uria aukova problemaatikko, analyttikko tai synteetikko eikä edes loistava esittäjä”, mutta hänessä eli kauttaaltaan positiivinen ”rakennusinto ja terve kritiikki”. Kaiken kaikkiaan hän oli ”hengen aatelismies”, ”harvinainen lintu Suomen humanismin karussa puutarhassa” (STAEP, 1949 (1)), joka ansaitsi paikan *panteonissa* tasolla 2 (3, 6).

Aivan uuden historian sektorin – alempien yhteiskuntaluokkien historian – avaaminen nosti edesmenneen yhteiskuntahistorioitsijan ja kansanedustajan elämäntyön suureen arvoon. Sosialistina ja työväen historian tutkijana hän oli nimittäin tuonut ”paljon uutta päivänvaloon”. Uran alussa häneltä oli tullut floppi, ”Suomen kansan esihistoria”, joka oli kohdannut tyrmäyksen, mutta myöhemmät Hämeen ja Tampereen tarinat olivat olleet historiatieteen vaatimukset täyttäviä ja uutta näkemystä edustavia teoksia ja menneet jopa hyvin kaupaksi. Niiden sisään kirjoitettu työväenliikkeen nousu oli merkinnyt puhujan mielestä sivistymistä myös tekijälleen. Tutustuminen oikeus- ja agraarihistorian klassikoihin British Museumissa oli johdattanut hänet kirjoittamaan kyseisistä teemoista teoksen, joka oli ”onnellinen täysosuma”. Puhujan lopullinen arvostelu haki herkkää tasapainoa: vaikka edesmenneellä oli ”intuitiivinen näkijänkyky” ja hän oli ”suurten mittakaavojen ja laajojen näköalojen mies”, hän ei kaikesta huolimatta ollut klassikko, ”vaan sanomalehtimiehen reippaudella työskentelevä kirjailija”, jonka tuotoksiin voi silti suhtautua ”kiitollisuudella” ja olla ”ylpeä” hänen saavutuksistaan. (STAEP, 1947 (4).) *Panteonissa* hän sai täten paikan 2-tasolta huolimatta ansioistaan yrittää laajentaa suomalaista historiakuvaa (4).

Vakaumukseltaan ”suomenmieliseksi” historiantutkijoista noteerattiin valtionarkiston hoitaja ja sen uudistaja, joka oli aikalaisten silmissä eräs ”arvovaltaisimpia, näkyvimpiä humanisteja” ja tunnettu kulttuuri-ihminen. Hän oli ”korkean luokan historiantutkija” ja vaikka hänen tuotantonsa ei ollut laaja, se oli ”solidia ja painavaa” kirjoittipa hän sitten sukujen tai maailmanhistoriaa, mihin hänet olivat varustaneet hänen ”tietorikkautensa, kriittisyytensä ja hyvät kertojan lahjat”. (STAEP, 1950 (1).) Suomalaiskansallinen henki johdatti myös kirjastomiestä, mutta hän vältti ”kaikkea kiihkomielisyyttä”. Vaikka hänen työnsä kirjastolaitoksen eteen oli ollut määrärahojen puutteessa ”epäkiitollista”, sillä oli myös ”pysyvä tieteellinen arvo” muun muassa Ptolemaioksen maantieteen editiossa ja ratkaisevassa panoksessa Villa Lantessa toimivan instituutin perustamisessa. Niinpä hänet tunnettiin ulkomailakin ”hienostuneen humanistin perikuvana”, mikä tarkoitti, että hän oli ”vapaana kiihkosta ymmärtämään kaikkia ihmiseloon kuuluvia piirteitä. Tällaisten hahmojen poismeno ”jätti aukon”, jonka täyttäminen oli työläs prosessi. (STAEP, 1955 (3).) Molemmat edellä muistetut ylsivät riemuiten *panteonin* korkeimmalle tasolle (1, 2, 6).

Humanistien osuus muistopuheissa kasvoi selvästi sotien jälkeen, mikä johtui Tiedeakatemian jäsenten osuuden painottumisesta taideaineisiin – monet heistä osallistuivat myös merkittävällä panoksella yhteiskunnalliseen elämään ja politiikkaan saatuaan korkeita yliopistovirkoja. Näin oli käynyt myös joillekin esteetikoille, jotka puolustivat traditionaalisia, kristilliskansallisia arvoja. Eräs heistä ei tosin ollut mikään ”kansansielu” (suomalaisuuden negatiiviset piirteet), vaan hänen moraaliaan hallitsivat ”siveellisyys” ja ”uskonto”. Muistopuhujan oli helppo todeta hänen torjuneen D.H. Lawrencen teokset ”patologisina” ja ”hivittävinä” ja Nietzscheen yli-ihmiskasenteen yhteisöelämään sopimattomana. (STAEP, 1948 (2).) Väljempi suhtautuminen taiteeseen ja esteettisiin kysymyksiin oli hänen suomalaista teatteria organisoineella kollegallaan, jota puhuja piti peräti ”renessanssiluonteena”, sillä hänessä ilmeni ”komea, elämänmyönteinen, raikas suomalaisuus, nuorekas rohkeus, itsenäisyys”. Tällainen raikas tuulahdus jäi puhujallekin ”varmasti muistoon”. (STAEP, 1951 (2).) Kirjallisuudentutkimuksen kentällä kaatuneen kuvauksesta kajahti jylhempi ääni: ”Hänen elämänkohtalonsa on kaunis ja monumentaalinen esimerkki siitä, kuinka syrjäiseltä seudulta pienistä maalaisoloista lähtenyt poika lahjakkuutensa ja kulttuuritahtonsa ansiosta ponnistautuu länsimaisen humanistisen tietämyksen huipulle ja säilyttää siellä vaatimattomuutensa ja perisuomalaisuutensa”. Häntä luonnehti ”vakavuus, harkitsevuus, sulkeutuneisuus, vieläpä pessimismi” ja hänelle kieli oli suomalaisuuden ilmaisuväline, mikä huokui jo hänen Aleksis Kiveä koskevasta ”esikuvallisesta” väitöskirjastaan. Siinä oli syntyainesta, ei sen enemmälle eikä vähemmälle kuin ”kansalliskirjallisuudelle”. Talvisodan päättyessä tämän isänmaallisen taiteen lajin luoja mielessä oli ”värähdellyt tuska ja loukattu ihmisusko”, sillä silloin näytti siltä, että ”pyhät arvot” olivat kärsineet tappion ”objektiivisuudelle”. Kun syöpä vei tämän suurmiehen, se muistutti ”tragedian sankaruutta”, mistä historian opetuksena oli, että ”usko hyvään oli säilytettävä”. (STAEP, 1951 (6).) *Panteonin* korkeimmalta tasolta löytyi sija kaikille näille edellä kuvatuille, herkille, mutta vaikuttaville luonteille (4, 6).

Johannes Linnankosken romaaneista oli toinen kirjallisuudentutkimuksen kärkinimi laatinut ”perusteellisen” opinnäytteen, joka oli lajissaan ”akateemisen kirjallisuutemme huomattavimpia”. Pian sen jälkeen ilmestynyt Lönnrot-elämäkerta oli ”suuri ja ansiokas”, ”synnynnäisen lahjakkaan” tiedemiehen ansioluettelon sinetti. Hänen kirjallinen ilmaisunsa oli poikkeuksellisen ”selkeää, asiallista, luistavaa, ripeätä ja iskevää”. Hänen pitkä palveluksensa Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa oli ollut ”uhripalvelus suomalaisen sivistyksen hyväksi”, minkä vuoksi hänen muistonsa tuli *panteonissa* (taso 2) säilymään (6). (STAEP, 1953 (3).)

Sotien jälkeen menehtyi moni kansa- ja kielitieteen mainemies, joilla oli ollut maailmansotien välisenä aikana huomattavaa poliittistakin vaikutusvaltaa. Manalaan matkasi myös Suomen ”ainoa suuri uskontotieteen tutkija”, joka oli kirjoittanut ulkomaillakin julkaistuja magnum opuksia, joskin ne olivat pikemminkin ”deskriptiivisiä” eikä niissä ollut ”teorisointia”, vaan ”aines itse puhui” puolestaan. Hän kuului vanhempaan sukupolveen, mistä todisti esiintymisen ”hieman papillinen paatos”. Muistopuheen pitäjälle oli jäänyt mieleen edesmenneen puhe Kalevalajuhlissa (1935): se oli ollut ”loogisuudessa loppuunviety, aforistinen” ja omistettu ”Suomen kansalle ja sen geniukselle”. Puhujan eulogiasta kuului kiitollisuus ’isille’, jotka ikään kuin vaativat, että kalevalaisen ”perinnön pyhyys ja sen kartuttaminen

koitiusi myös ihmiskunnan hyväksi”. (STAEP, 1950 (2).) Pienintäkään epäilystä ei jäänyt mainemiehen nostosta *panteonin primus inter pares* -tasolle (4).

Uusia uria suomalaisessa kielitieteessä oli aukonut eturivin slavisti. Eläessään hän oli ollut ”jalo isänmaan ystävä, etevä tiedemies, esikuvallinen opiskelevan nuorison opettaja” eikä hän ollut uskonut, että suomen kielen sanat olisivat vierasperäisiä, miltä pohjalta hän oli kehittänyt erityisesti sotilaskieltä. Opettajana hänestä oli säteilyt ”innostuttava eloisuus”, esiintyminen oli ollut ”sydämellisen välitön, luennot selkeät, helppotajuiset”. Rajaton auttamishalu oli jossain määrin peittänyt hänen saavutuksiaan tutkimuksessa, mutta hän oli ”suuri mestari” ilman ”suuria teoksia”. Hänestä jäi ”ehyt ja kaunis muisto”, jossa ”ylevä ihanteellisuus ja isänmaanrakkaus” olivat yhtyneet (taso 2, aspektit 1, 2 ja 6). (STAEP, 1947 (2).)

Omalaatuinen hahmo oli Tiedeakatemian Japanissa pitkään toiminut kunniajäsen. Hänellä oli ollut ”työteliäs ja vaiherikas” elämä, mihin jo ”pienenä” syntynyt kiinnostus kieliin (japani ja korea) ja kansoihin (mongolit, kalmukit) oli hänet valmistanut. Idän kulttuurien tuntijana hän oli ”paras mies”, jos kohta tunnustuksien ohella hän oli saanut osakseen kritiikkiäkin”. (STAEP, 1951 (5).) Häntä selvästi isänmaallisemmaksi ja kotoisemmaksi luonnehdittu oli suomalaisugrilaisen kielitieteen edustaja, joka oli ”vaatimaton, kansan syvistä riveistä” noussut. Hän oli pysytellyt työammiossaan, hän ei ollut tehnyt lainkaan kenttätöitä eikä keruumatkoja, vaan oli keskittynyt etymologiaan, sanojen historian selittämiseen. Siinä hän olikin sitten tehnyt tieteelleen ”unohtumattoman palveluksen”, vaikka ei synteisiin ollut yltänytkään. Outoa puhujan mielestä oli, ettei hänestä ollut tullut teoreetikkoa, vaikka hänellä oli ”selkeät ja terävät aivot”. Syyksi paljastui hänen dualistinen luonteensa: välillä vetäytyvä, välillä seurallinen, välillä runollinen, välillä etymologinen. Jalointa oli kaikesta huolimatta, että tuolle kielihistorian tutkijalle tiede oli ”velvoittava isänmaallinen kutsumus” ja suomalaisugrilainen tutkimus ”kansallisvelvollisuus”. Tulevien tutkijasukupolvien tuli tietää, että tuon tehtävän suorittamisen onnistumisesta riippui Suomen arvo kulttuurikansana. (STAEP, 1957 (1).) Näin korkealentoinen vaatimus siivitti etymologia *panteonin primus inter pares* -tasolle nousua (4, 6).

Viimeisiä isänmaallisuuden ensimmäisestä vaiheesta alkaen harvinaisen pitkän päivätyön tehneitä tervaskantoja, jotka elivät yli sotavuosien, oli ”Suomen maantieteen” opettaja ja kulttuurielämän värikäs valopilkku. Vanhakantaisuutta puhujalle kuvasti, että hän raivostui aina, kun suomenruotsalaiset suhtautuivat ”alentuvasti” suomalaisiin. Hän olikin osallistunut suomalaisuus- ja kielitaisteluun ja ansainnut AKS:n kunniajäsenyyden. Hänen tieteenalallaan oli puheenpitäjän mielestä tärkeää, että se ei vain kuvailut, vaan pyrki selityksiin. Tuota ohjetta oli puheena ollut koettanut noudattaa, mutta hänen tuotannossaan oli liikaa detaljeja, hän ”kompiloi”, joskin hänen kirjoittamansa yliopiston oppikirjat olivat hyviä. Hyvin valitettavaa oli, että hänet oli kerran syrjäytetty professorin virantäytössä – lopulta hän kuitenkin oli ”peräänantamattomana taistelijana” viran saanut. Näin ristiriitaiseksi luonnehdittu hahmo oli yksityiselämässään ”ystävällinen, avulias” ja sovittelevakin, vaikka julkisuudessa hän oli ollut kova väittelijä ja poleemisen ”iskuvalmis”. (STAEP, 1955 (1).) Tällaista tyyppiä voitiin suositella nuorison toimintamalliksi ja siksi myös *panteoniin* (taso 2, erit. aspekti 6).

Aivan toisenlaisen kuvan piirtää muistopuheenpitäjä kansainvälisesti tunnetusta, ”arvovaltaisesta” Suomen kulttuurielämän edustajasta. Tieteensä saralla ”läpimurron” tehneen Altai-tutkimukset hän noteerasi ”klassikoiksi”, koska ne perustuivat synteettiseen näkemykseen ”puhtaasta” maantieteestä, mikä oli aikanaan herättänyt myös arvostelua – tulevat tutkijat saivat lopulta mitata sen arvon. Suuren arvostuksen nauttimista tiedeyhteisössä kuvasti miehen uralla se, ettei hänen tarvinnut hakea virkoja, vaan hänet oli kahdesti kutsuttu professoriksi, ensin Tarttoon, minne hän loi ”lähes tyhjästä” oppituolin ja sitten Turkuun. Hän oli siis ”suurten mittojen mies”, ”diplomaatti”, jolla oli myös kyky ”luontevasti” seurustella niin ”ylhäisten” kuin ”alhaisten” kanssa ”koruttomalla sydämellisyydellä, mutta samalla arvokkaalla esiintymisellä”. Näin hän oli hankkinut luottamuksen kenttätöissään ja suoran pääsyn panteonin *primus inter pares* -tasolle (4, 6). (STAEP, 1956 (2).)

Sinne kuului ehdottomasti viimeisenä, mutta ei varmasti vähäisimpänä muistettu presidentti. Hän oli ollut ”voimallinen johtaja”, joka oli ollut ”valtiopurjeen ohjaaja vaarallisissa kapeikoissa” ja luotsannut Suomen ”turvallisille vesille”. Häntä verrattiin Cincinnatukseen, Hindenburgiin ja Mannerheimiin ja hänen arvoaan vain nosti se, että hän oli siviilihenkilö ja oikeustieteilijä, jonka tutkimuksia leimasi ”perusteellisuus, varovaiset johtopäätökset” ja hyvä suomen kieli. Talousasioissa hän oli vastustanut marxilaisuutta ja liberalismia, mutta oli ymmärtänyt, että sotien jälkeen taloudessa tarvittiin valtion ohjausta kohti suunnitelmataloutta. Hänen suuri merkityksensä paljastui hänen historiankäsitteissään (vrt. Thukydides), mikä ei ollut lakimiehille tyyppillisen ”ahdaskatseinen”, vaan rankelaisittain ”avarampi” ja ”realistisempi” nähden historian ”hivittävä” näytelmänä”. Sen pohjalta hänen valtiollinen ajattelunsa oli noudattanut ”oma linjaansa”, se oli ”persoonallisesti tajuttu kokonaisuus, sen logiikka kiistaton”. Hänet tunnettiin sanonnasta: ”Kyllä kynä korjaa [...]”. Puhuja päätyi siihen, että konservatiivisesta suurmiehestä oli kehkeytynyt ”lopulta demokraatti” pohjoismaiseen tyyliin. Ongelmallisessa suhteessa Venäjä-Neuvostoliittoon hän oli kääntänyt suomalaisten kelkan pois ”epäluulosta ja varovaisuudesta” ja hakenut sovittelun kautta poliittista ratkaisua, sillä politiikassa ei ollut hänelle ”oikeaa ja väärää”, vaan kokemuksen pohjalta syntyviä tuloksia [rauhanneuvottelut], joihin päästiin, kun ei ”nöyristelty” eikä ”madeltu”. Kyseessä oli ”suuri isänmaanystävä ja valtiomies”, jota oli kunnioitettu yli puoluerajojen – ikävää vain puhujan kannalta oli, että puolueriidat suurmiehen kuoltua olivat palanneet (1, 2, 3, 4, 9). (STAEP, 1957 (3).)

Luonnekuva

Sotien jälkeisistä muistopuheista vaatimattomuus ei hallitsevana luonteenpiirteenä (5) tyystin kadonnut; sitä löytyi muun muassa yleisen historian professorilta, joka oli muuten ”väsymätön, iloinen, lämmin” ja suhtautui ”inhimillisesti” elämään ja henkilöihin, ”oli koruttoman asiallinen, vaatimaton ja uskollinen” ja hänellä oli ”epäitsekäs olemus”. Historioitsijana häntä ohjasi ”ehdoton totuudenrakkaus”. (STAEP, 1949 (1).) Oikeustieteilijällä se oli muuttunut ”lahjomattomaksi totuudenrakkaudeksi”, mitä tukivat työhön liittyvät monet myönteiset ominaisuudet: hän oli ”ahkera, nopea ja systemaattinen”, hänellä oli ”ilmiömäinen muisti”, hänen käyttämänsä käsitteet olivat, kuten oikeustieteilijälle kuuluikin, ”täsmällisiä”, jos kohta hänellä oli myös ”rikas tieteellinen mielikuvitus”. Verrattuna arki-ihmisiin hänen ”korkea eettinen” taso – ”syvä velvollisuudentunto, ylevyys ja puhtaus” – täytti hänen

panteoniin pääsyn keskeiset vaatimukset. (STAEP, 1947 (1). Hänen kollegallaan se ilmeni “tinkimättömyytenä”, mihin ei kuulunut kritiikin suojeleminen. STAEP, 1957 (2).)

Vaatimattomuuden keralla esiintyi tiedemiehillä ja oppineilla luonnollisesti eri luonteenominaisuuksia persoonallisuudesta riippuen. Japanissa toiminut diplomaatti ja itämaisten kielten tutkija oli ”herttainen ja vaatimaton, hajamielinen, nöyrä luonne, mutta käytännöllinen ja kätevä kuin Lönnrot”, mihin sekoittui ”luonnottarelta” saatu ”jalouden lahja” (STAEP, 1951 (5)). Toinen ”suuren päivätyön” tehnyt kielimies ”puursi hiljaisesti, sitkeästi ja vaatimattomasti” ja oli ”avulias ja palveluhaluinen”. Hänessä ei näkynyt ”kateutta”, hän oli ”epäitsekäs, oikeudenmukainen”, ei mikään ”tappelijä”, vaan ”harkitseva ja tasapuolinen”. Vanhoillisena hämmäläisenä hän oli oikeakielisyyttä ajaessaan ”liiankin perinpohjainen”. (STAEP, 1955 (2).) Toiselta puolelta Suomea kotoisin ollut maantieteilijä oli samoin ”uurastanut vaatimattomalla tiellä” kunniaa tavoittelematta. Saavutukset johtuivat siitä, että hän oli ”syvälinen, totuuteen pyrkivä, monipuolinen, hienostunut kulttuurihenkilö”, jolla oli ”jalo persoonallisuus, luontainen arvokkuus, hyvä tahto ja sydämen lämpö”. (STAEP, 1956 (2).) Slavistilla vaatimattomuus tuli esiin siinä, ettei hän harjoittanut ”itsetehostusta”, vaan oli ympäristölleen ”herttainen päivänpaiste”, vaikka hänen kannanottonsa olivat ”peittelemättömiä, avarakatseisia”, mutta ”hienotunteisia” ja ”suvaitsevaisia” myös toisinajattelijia kohtaan (STAEP, 1947 (2)). Karjalainen folkloren tutkija oli ominaisuuksiltaan lähes hänen veroisensa ”välittömyydellään, seurallisuudellaan ja aurinkoisuudellaan” (STAEP, 1947 (3)). Samoilta seuduilta kotoisin oleva kirjallisuustutkija oli luonteeltaan ”valoisa, elämänmyönteinen” ja peräti ”puhdas” (STAEP, 1953 (3)), vastakohtanaan pohjalainen esteetikko, jonka elämänohjeina oli ollut ”tinkimättömyys” ryyditettynä esteetikolle sopivilla ”ihanteellisuuksilla” ja ”dramaattisella tunteenvoimalla” (STAEP, 1948 (2)). Kaikki nämä edesmenneet oli jo kvalifioitu *panteon* -kelpoisiksi, kukin omille tasoilleen.

Esteetikkojen luonnehdinnoissa esiintyi enemmän tunnepitoisuutta – sentimentaalisuutta vältettiin – kuin muiden humanistien luonnehdinnoissa, esimerkkinä vakavasta sairaudesta uransa loppuvaiheessa kärsinyt henkilö. Isältään hän oli perinyt ”ahkeruuden, äidiltä tunteen syvän herkkyyden”. Jo kouluaikana hänestä oli tunnustettu ”älykkyys, luonteen avonaisuus, välitön seurallisuus”, joita puhuja piti edellytyksinä estetiikkaan ja yleensä humanismiin suuntautumisessa. Hänelle oli kehittynyt erityisen hyvä ”puhujan ja esitelmöitsijän kyky”, hän ei ollut ”juro, pidättyväinen eikä sulkeutunut”, vaan hänellä oli ”rehevä, säkenöivä äly, mehevä huumori, tarttuva iloisuus”. (STAEP, 1949 (2).) Ero *panteonin* ykköstason valtiomieheen oli silmiinpistävä, joka saattoi ulospäin henkilönä tehdä ”kylmän ja jäyhän” vaikutelman, mutta ystävilleen hän oli ”vilkas, leppoisa”. Erityisesti keidenkään suosiota hakematta hän oli ”suoraselkaisesti, ryhdikkäästi ja horjumatta” elänyt elämänsä ”komeasti”. (STAEP, 1953 (1).)

Miten sitten aspektit (3) ja (4) toteutuivat Tiedeakatemian muistopuheissa? Kenestäkään edesmenneestä tiedemiehestä tai oppineesta ei *panteonisoinnista* huolimatta tehty puheissa kulttihenkilöä (3), vaan isänmaallisuus itsessään ja sinänsä

oli palvonnan kohde; sen käsittämiseen tiedemiesten ja erityisesti oppineiden tehtävä oli 'kansaa' valistaa. Muistopuheiden kuuleminen (lukeminen) vahvisti kuulija(lukija)kunnan identiteettiä (4), sillä niissä oli kyse heidän joukkoonsa kuuluneista kollegoista, joiden elämäntyö kuului samaan elitistiseen kategoriaan, minkä tehtäviä he olivat itse suorittamassa ja mikä edellytti kollektiivista, syvän kunnioittavaa (ei palvovaa) muistamista.

Aspekti (6) toteutui niin, että muistopuhe voitiin liittää toisiin isänmaan kollektiivisen muistamisen repertuaareihin (hautapuheet, vuosijuhlat, muisto- ja ansiomerkit jne.), joilla oli yhdessä Suomen poliittiselle kulttuurille se pragmaattinen funktio, että ne kokosivat kansallisen yhteisön jäseniä aika ajoin yhteisiin tilaisuuksiin muistamaan 'mennyttä suuruutta', mikä ilmaistiin osana onnistunutta politiikkaa, minkä osa puolestaan 'onnistunut' tiedepolitiikka oli. Aspekti (7) toteutui siten, että muistopuhuja samaisti edesmenneen kuulija(lukija)kollegoihin ja itseensä sekä samaisti kuulijat edesmenneeseen ja tiedeyhteisöön kollektiivisten saavutusten merkeissä. He olivat kaikki yhtä isänmaan nimissä. Aspekti (8) ei voinut täydelleen toteutua puhujien homogenisoivista eleistä huolimatta, sillä Tiedeakatemian edesmenneet jäsenet muodostivat tieteen ja oppineiden eliittiä, joka tietoisesti asetettiin kansakunnan yläpuolelle (*panteoniin*). Vaikka monet heistä olivat nousseet 'kansan syvistä riveistä', he olivat todella 'nousseet' ja esitettiin 'tavallista kansalaista' eri ominaisuuksiltaan oppineempana, sivistyneempänä ja moraalisesti 'puhtaampana' ja arvokkaampana. Yhteiskunnallinen arvohierarkia säilyi muistopuheissa niin tieteen ja oppineisuuden ylevissä saavutuksissa kuin arvokkaissa luonteenominaisuuksissakin.

Aspekti (9) toteutui muistopuheissa täydellisesti: se loi jatkumon edesmenneiden ja elossa olevien välille yhteisen, kollegiaalisen tehtävän toteutumisen kautta ja piti yllä muistamisen traditiota säännöllisesti pidetyillä puheilla ja niiden sanomalla tradition itsensä tärkeydestä. Oli selvää, että muistopuheita pidettäisiin jatkossakin. Aspekti (10) ilmeni muistopuheissa eri tavoin riippuen puhujan suhteesta edesmenneeseen asteikolla ylitsevuotavasta arvostuksesta lievään kritiikkiin – koskaan edesmennyttä ei rumasti arvosteltu. Yhteinen ennako-oletamus, jos ei ennakkoluulo oli, ettei kukaan edesmennyt ollut tehnyt tiedettä omaksi edukseen. Aspekti (11) toteutui harvoin selkeästi, useimmiten vain todettiin kaipaus edesmenneeseen tai valitettiin liian aikaista poismenoa. Lohdutuksena olivat tieto elämäntyön suuresta merkityksestä ja osallistuminen pysyvän muiston vaalimiseen.

Historiakäyttö

Kun muistopuheita tarkastellaan historian käytön kannalta, voidaan väittää tämän tutkimuksen osoittaneen tiedemiehen ja oppineen ylistyksen palvelevan kansakunnan historiallisen identiteetin vahvistajana ja säilyttäjänä (aspekti 4). Henkilöhistoriasta tuli niissä kollektiivisesti muistelemalla (*commemoration*) työkalu myös sosiaalisen muistin rakentajana ja muiston eteenpäin siirtäjänä paitsi ryhmässä (akatemiassa) myös osana kansakunnan kollektiivista muistia. (Vrt. Nora 1996, 626, 635–636 [7].) Kansakunnan identiteetille on ollut erityisen tärkeää saada kootuksi yhteen sellaisia merkittäviä ja yksilöllisiä historiallisia kokemuksia myös 'korkean politiikan' ulkopuolelta, joilla on ollut kansakunnan olemassaolon jatkumiselle suuri merkitys, koska nekin ovat luoneet historialliseen jatkumoon kansayhteisön koheesiota ja ovat

olleet käyttövalmiina muistuttamassa merkkihenkilöiden tärkeydestä tuleville polville. Tiedemiesten ja oppineiden tekojen historiallisen käytön merkitys konkretisoitui niiden esimerkkiarvossa seuraajasukupolville korkeatasoisten tieteellisten ja opillisten saavutusten tavoittelemiseksi, ja niiden soveltaminen kansakunnan käyttöön on ollut historiallista jo sinänsä. Tällä on ollut nuorisolle arvaamattoman suuri historiadidaktinen käyttöarvo (vrt. Koskinen & Einonen 2014, 126), ovathan tiedemiehistä ja oppineista 'kaikkein parhaimmat' (*primus inter pares*) ja usein muutkin *panteoniin* kohotetut päätyneet myös historian(oppi)kirjoihin. Kova työ isänmaan hyväksi ja vaatimattomuus yhdessä olivat (ovat) henkilöhistorian käyttökelpoisinta materiaalia.

Jos kyseessä oli muistopuhe valtiomies-tiedemiehelle/oppineelle, hänen panoksensa kansakunnan historian glorifioimiseksi on ollut ikään kuin kaksinkertainen – hän oli historiallinen merkkihenkilö, tässä tapauksessa Suomen niin sanotun 'onnistumistarinan' (*success-story*) keskeinen tekijä. Tällaisissa tapauksissa historiakäytön pedagoginen funktio vain korostuu.

Lähestymistapani edellytti, että oli eriteltävä, mitä muistopuhujat oikeastaan sanovat, mitä he puheessaan tekevät ja mikä on niiden sanoma. Hypoteesina oli, että puheissa pyritään edesmennyt henkilö konventionaalisesti ja hyvää tapaa noudattaen korottamaan 'kansakunnan kaapin päälle', *panteonisoimaan* hänet eli liittämään institutionaalisesti niiden henkilöiden joukkoon, joita tulee suhteellisen säännöllisesti juhlallisesti muistaa tieteellisestä panoksestaan kansakunnan edistyksen eteen ja pitää historian sivu suuressa arvossa suurmiehinä suurmiesten joukossa. Lähtökohtana oli myös se yleisesti hyväksytty käsitys, että jos kansalla ei ole ollut kollektiivisen muistin säilyttämisen paikkoja, sitä ei ehkä kunnioiteta ja se voidaan jopa unohtaa, ja mitä kauniimpia tai merkittävämpiä muistot ovat, sitä pysyvämpi arvo niillä on kansakunnalle. Näin muistopuheisiin sisältyi niin henkilökohtaisen muiston kuin kollektiivisen, sosiaalisen muiston konservatiivinen, säilyttämisen elementti samalla tavoin kuin kirkollisten merkkihenkilöiden, hallintomiesten ja armeijan päällystön muistopuheisiin. (Vrt. Black 2005, 27.) Tiedemiesten ja oppineiden muistopuheiden historiallinen käyttöyhteys ja -arvo määräytyi pitkälti kulloisestakin tiedepoliittisesta tilanteesta suhteessa valtaan, joka on historiapolitiikallaan pyrkinyt sisällyttämään tieteen *panteonin* valtion julkisen historian kokonaisuuteen ja ajoittain sanellut sopivat käyttöyhteydet (muun muassa Suomi 100-vuotta -projekti).

Säilyttävä isänmaallisuus ja kansallisuusaate perustuivat muistopuheissa siihen, että 'suuria' muistoja ja 'suurten' muistoa täytyy institutionaalisesti vaalia ja siirtää eteenpäin seuraaville sukupolville. Mitä läheisemmin julkinen muistaminen (*public commemoration*) voitiin yhdistää konkreettisiin objekteihin, tässä tapauksessa tiedemiehiin ja oppineisiin, jotka tekivät muistopuheiden mukaan uhrautuvaa tutkimus- ja opetustyötä kansakunnan eteen, sitä sitovampi heidän muistiperintönsä on ollut. Muistopuheissa he ikään kuin reprodusoivat kansakunnan tieteen ja oppineisuuden kannalta elintärkeät intressit. Heille pidetyt muistopuheet paitsi ilmaisivat suurta kunnioitusta heidän 'viisauden työtään' kohtaan, ne myös esittivät kuulijoille laajemman, haastavan näkymän isänmaallisten tehtävien täyttämistä. Niinpä tässä yhteydessä nationalismiin, tässä syväksi isänmaallisuudeksi ymmärrettyinä, sen jokaisessa vaiheessa täyttyi vaatimus, että tiedemiesten yhteisö (tässä Suomalainen

Tiedeakatemia) edusti kansakunnan hyvää yhteisesti jaettujen ja puolustettavien aineellisten (tieteellisten tulosten) ja henkisten (oppineen kulttuuristen) etujen nimissä. Tiedemiesten ja oppineiden käsitettiin alistaneen omat luokkaetunsa-, puolue- ja ryhmäsidonnaisuutensa ja henkilökohtaiset tutkimusintressinsä kansalliselle edulle ja edistäneen sitä omalla toiminnallaan, vaikka monet heistä kuuluivat kansainväliseen tiedeyhteisöön ja saivat arvostusta sieltäkin. Täten nationalismi isänmaallisuutena tieteessä oli paljon enemmän kuin jokin 'kuviteltu yhteisö' tai keksitty traditio. (Halmesvirta 2018, 29.) Kansallisuusaate isänmaallisuutena oli Suomessa hyvin myönteinen ilmiö: tieteen ja taiteen ansiot kansallisen intressin tyydyttämisessä ilmenivät henkilöiden elämäntyöllään antaman panoksen kautta: he tekivät savupirttien pimentoloista tieteellisesti, kulttuurisesti ja taloudellisesti menestyvän Suomen (vrt. Merimaa 2020). Tämä merkitsi myös tieteen yhteiskunnallistamista isänmaallisuuden nimissä; isänmaasta tuli tieteelle maallinen uskonto (vrt. Eino Murtorinteen kommentteihin kirkon vastaavasta asemasta, Leppänen 2020) ja tiedemiehistä ja oppineista sen *panteonin* 'jumaluuksia' eri tasoilla, joidenkin noustessa kollegojensa yläpuolella *primus inter pares* -tasolle. Niinpä suomalainen nationalismi ei ilmennyt muistopuheissa ulospäin suuntautuvana rehentelynä tai aggressiivisuutena, vaan se oli patriotismia, isänmaallisuutta, sillä vaikka se esitti suomalaiset kansakuntana arvokkaina, se ei korostanut heidän ylemmyyttään tai paremmuuttaan toisiin kansakuntiin verrattuna, vaan pyrki ilmaisemaan heidän samanarvoisuuttaan, kuulumista kulttuurikansojen joukkoon (vrt. Freeden 2019, 114 [8]). Tällaisessa isänmaallisuudessa oli (ja on) runsaasti historiakäytön potentiaalia.

Lopuksi voidaan koota henkilöitä erityisemmin yksilöimättä yhteen ne muistopuheiden historiasällöt, joita voi nationalismiin määritelmän mukaisesti käyttää isänmaan eduksi. On muistettava, että vaikka puhujat yrittivät tavoittaa edesmenneen keskeiset tieteelliset ja opilliset saavutukset ja ansiot ja esittää hänen luonteensa kuulijoiden 'tuntemaksi' ja että vaikka puheet olivat subjektiivisia kompositioita, niistä tulee esiin hyvinkin konkreettisia historiakäyttöjä. Näin ollen niiden voidaan sanoa olevan edelleen historiallisesti käyttökelpoisia.

Joissakin muistopuheissa oli esikuvallista ja historian käytölle keskeistä muistaa, millaisia henkilökohtaisia (harvoin taloudellisia) uhrauksia tiedemiehet olivat omistautumisen ja tutkimustyöhön antautumisen ja kovan uurastuksen hengessä kansakunnan eteen tehneet – opiksi ja vaatimukseksi tuleville tutkijapolville. Tähän sisältyi usein suora vaatimus nousevan polven kasvattamisesta ja koulutuksesta, jotta nimenomaan suomalainen, suomenkielinen tiede etenisi tulevaisuudessakin. Samoin vaadittiin koululaisten opettamista kuulumaan yhteiskuntaan ja oppimaan sen asettamat velvollisuudet kansalaisena.

Isänmaallisuuden 1. ja 2.-vaiheissa erityisen merkittäväksi nostettiin historiantutkijoiden Suomen *oman*, laajemmasta varhaismodernin ajan Ruotsin valtakunnan historiasta erillisen historian löytäminen ja suuren panoksen antaminen sen sisältämän suomalaisuuden tutkimukselle, mikä oli sittemmin suomalaiselle historiatietoisuudelle ja identiteetille aivan perustavanluonteista. Kieli- ja kulttuuritaistelussa svekomaniaa vastaan oli näyttökulmaa valittaessa asetettava historiakäytössä jatkossa tämän 'unohdetun, mutta löydetyn' suomalaisuuden puolelle. Sen avulla uskottiin myös voitavan herättää 'kansallishenkeä' rahvaassa ja liittää siihen

muun muassa Karjala. 'Oman' historian unohduksista herättämiseen oli liitettävä puhtaasti suomalaisten traditioiden kunnioituksen herättäminen sekä vielä vaatimattoman (kuten tiedemiehet ja oppineet itsekin olivat!) kulttuuriperinnön vaaliminen ja erilaisten isänmaaharrastusten levittäminen (kasvien keruu, kotiseuturetket, kansantiedon kokoaminen ja historiakäyttö). Huomattava on, että humanistien osuus muistettujen joukossa oli tässä vaiheessa suuri ja monet heistä ansioituivat myös politiikassa.

Esimerkillistä monissa tiedemiehissä ja oppineissa heidän henkilöhistoriaansa opetuskäyttöä silmällä pitäen oli heidän eri tieteen- ja taideaineiden aloilla suorittamansa vieraskielisten käsitteiden ja ilmausten suomentaminen ja suomen kieleen omaksuttujen vieraisperäisten uudissanojen puhdistus – tehtävä, jota pidettiin jatkuvana tehtävänä. Suomen nostaminen sivistyskieleksi oli tapahtuva heidän antamansa esimerkin tuella; heidän historiaansa käyttö oli kasvattava uskoa suomalaiseen kulttuuriin ja sen mahdollisuuksiin antaa panoksensa sivilisaation kehitykseen ja suomalaisen itsetunnon kohotukseen kansanvälisillä areenoilla. Maailmankatsomuksellisesti tuomittiin siveellisyyttä loukkaavat realismin, materialismin, naturalismin ja pessimismin opit (mm. Nietzsche, D.H. Lawrence, Ibsen). Puheiden kohteiden edistysmielisyys, liberalismi ja sosiaalireformismi sen sijaan olivat edelleen opetuksellisesti käyttökelpoisia. Historiakäytön mukaan konservatiivis-isänmaallisille liiallinen vapaamielisyys oli isänmaallisuuden vastaista, vaikka toisaalta myös edistysajattelijoiden (Mill, Darwin) kannattajia voitiin pitää sille arvokkaina uudistajina, olivathan he niitä, jotka toivat opetukseen uusia, havainnollistavia menetelmiä. Tähän liittyi kehitysopin tulo kristilliskansallisen luomisopin rinnalle historiallisesti käytettäväksi.

Mallikelpoisimmasta päästä historiakäyttöä varten muistopuheissa oli suomalaiskansallisten instituutioiden (museo, teatteri, lehdet, seurakoulut jne.) perustaminen ja ylläpito, lukuisien humanistioppineiden elämäntyö. Samaan käyttökategoriaan voitiin laskea suomenkielinen kirjallisuus, josta muutamat olivat jo väitelleet (Kivi, Linnankoski), oppikirjojen laadinta eri tieteenalojen yliopistolliseen ja kansanopetukseen ja unohdettujen suomalaisten elämäkerrat ja heille pystytetyt muistomerkit. Historiakäytön kannalta näissä nimenomaan isänmaata kohtaan osoitettu palveluallittius ja sen varassa tehty luja työ oli määräävä, opittava luonteenpiirre, jonka tueksi ehdotettiin muistopuheissa myös omintakeisuutta, mitä ilman ei uutta voitaisi isänmaan hyväksi luoda.

Uudet näyttökulmat paitsi historian myös esihistorian, arkeologian, antropologian ja kansanterveyden aloilla antoivat puhujille tilaisuuden nähdä suomalaisen ihmisen arvo aiempaa vaativammin. Saatettiin yhtyä jopa väitteeseen, että jokainen suomalainen oli isänmaalleen jatkuvassa velanmaksutilanteessa, koska hänen arvonsa määräytyi sen eteen tehdyn työn mukaan. Niiden alojen historialla oli ja on käyttöä niiden uudistamisen ponnahduslautana. Niin sanottujen rotututkimusten historiakäyttö on osoittautunut kriittiseksi: rotuteoriat on hylätty ja niitä vastaan esitetään yhä rasismien kritiikistä tuttuja argumentteja. Sen sijaan kansanterveystieteen tutkijoiden ja hygienikkojen ansiosta kohentunut suomalaisten kansanterveys palvelee historiakäytölle myönteisenä mallina onnistuneista projekteista.

Eriluonteisen historiakäytön malleja antoivat monet fennougristit, jotka esittivät ’veljeskansojen’ kulttuurisen yhtymisen (*reunion*) olevan kansallisen, sisällissodan jälkeisen eheytysohjelman kumppani. Hyödylliseksi katsottiin sen ohella esimerkiksi kreikan, antiikin, Palestiinan ja Saksan historian tutkimus, sillä se toi suomalaisuuteen elävöittävää sivistysainesta. Monet puhujat korostivat muutenkin suomalaisten tiedemiesten ja oppineiden merkitystä ulkomaisten, positiivisten vaikutteiden muokkaamisessa suomalaiseen tutkimuskenttään, heidän sekä liittivät toimiensa ulkomaisissa yliopistoissa Suomen tieteen eurooppalaiseen tiedeyhteisöön nostamalla sitä kansainväliselle tasolle, että toivat yhteiskunnallista hyötyä soveltamalla ulkomaisia malleja kotimaisten epäkohtien selvittämiseen. Niiden kokemusten historiakäyttöä ei ole voitu aliarvioida.

Diplomaatteina muutamat olivat tehneet suurtyön tehden Suomen kansainvälisesti tunnetuksi ja Suomi-kuvan kiiltäväksi. Kaikki nuo toimet olivat historiallisesti esimerkillisiä siinä mielessä, että tulevien tutkijoiden oli syytä jatkaa Suomi-tietouden levittämistä omilla tieteen ja opin aloillaan.

Vallankumouksellisuutta (marxismi, sosialismi) vastustavan ajattelutavan historiakäytön mahdollisuus piili siinä, että muistopuheissa korostettiin jyrkkien yhteiskunnallisten muutosten sijaan herkkää sosiaalista tuntoa, jonka olisi tullut motivoida yhteiskunnan epäkohtien korjaamiseen ennen kuin rauhattomuutta alemmissa yhteiskunnissa alkoi esiintyä; tällaista historiakäyttöä puolsivat isänmaallisesti sosiaalisia reformeja ajavat tutkijat. Heitä ei Suomalaisessa Tiedeakatemiassa tosin ollut kuin muutama. Niin sosiologiassa kuin kriminologiassa puhujat näkivät uusille tieteille ominaisen epäsosiaalisen todellisuuden ymmärtämisen syventymisen (esim. rikosten ehkäisy), minkä tuli auttaa myös oikeustajun kehittämiseksi. Tällä oli merkittävää historiallista käyttöpotentiaalia. Samoin taloudellisten realiteettien ymmärryksen syventyminen tilastojen analyysillä ja taloudellisten tekijöiden tarkalla tutkimuksella piti auttaa kansanvaltaisten reformien suunnittelussa ja toteuttamisessa. Vaikka sosialismia ei hyväksytty historiakäytön ohjaajana, valtion puuttumista yhteiskunnan kehittämiseen suunnitelmatalouden tapaan voitiin vakavasti harkita ja käyttää. Sen ohjauksessa suurmiestutkimuksen hyöty ja käyttö yhdistyivät.

Historiantutkimuksen historiakäytön mahdollinen alue laajentui tullessa 1920- ja 1930-luvuille. Lanseerattiin teorioita ja metodeja, joissa ilmeni selkeys, aineiston hallinta, itsekritiikki, varovaiset yleistyksiset – historiakäsitys ei täten enää ollut täysin isänmaalliskeskittynyt, mistä lankesi se historiakäyttö, että voitiin päästä lähemmäs totuutta, kun ’tosiasiat puhuivat’ ja historian ala laajeni. Näin oli käynyt muun muassa kirkkohistorian, kulttuurihistorian ja työväen kulttuurin ja sivistystyön tutkimuksessa. Historiakäytön kannalta historian tuli olla aiempaa monialaisempi, jotta sen opetuksista saatava hyöty olisi ollut monipuolisempi ja sen alaa pyrittiin laajentamaan myös isänmaan ulkopuolelle. Tähän verrattuna muun muassa antropologit pyrkivät löytämään suomalaisuudelle biologista, rodullista perustaa ja kohottamaan se muiden rotujen rinnalle ja oikeustieteen edustajat puolestaan näyttäytyivät oppineina, jotka hakivat suomalaiselle valtio-opille pohjaa kansainvälisestä – pääasiassa saksalaisesta – tutkimuksesta.

Muistettavien joukossa oli henkilöitä, jotka olivat suosineet omiaan (vs. suomenruostalaiset) isänmaallisuuden nimissä tai niin sanottujen yleishyödyllisten päämäärien saavuttamiseksi, mutta viimeistään sodat näyttävät opettaneen muun muassa tasapuolisuutta, oikeudenmukaisuutta, ihmisyyttä, suvaitsevaisuutta ja oikeamielisyyttä. Näillä ominaisuuksilla tuli olemaan merkittävää historiakäyttöä tulevaisuudessa. Vaikka monien edesmenneiden sanottiin kyvyiltään ja luonteiltaan yhä nousseen 'keskivertoihmisen' yläpuolelle, muutamissa muistopuheissa ilmeni myös tavallisten tunteiden, huumorin ja toisinajattelun hyväksyntää sodan jälkeisen, humanimman ihmistyypin nousun myötä. Puhujat alkoivat nähdä historiakäyttöä ja hyötyä myös eksentrisyydessä, jota voitiin käyttää tulevaisuudessa varsinkin oman tieteenalan ja humanistisen oppialan uudistamisessa. Nähtiin arvo myös lähitieteiden teorioihin ja metodeihin tutustumisessa – mallisuorituksina tuleville tutkijoille.

Toisaalta sotien tuottama arvokriisi kuului muistopuheista; itseasiassa isänmaallisuus ikään kuin kirkastui, siihen voitiin uudelleen liittää kristinuskon hengellisiä ominaisuuksia ja sivistynyttä ritarillisuutta. Jälleen havaittiin, ettei liian suuria pidä tavoitella, kun aiemmin oli korostettu taistelullisen asenteen, iskuvalmiuden ja lujan otteen tärkeyttä. Luonteenmuokkauksen historiallinen käyttö alkoi saada uusia, entistä demokraattisempia ja rauhanomaisempia dimensioita, jolloin historian käyttö bourdieulaisittain sosiaalistamisen välineenä tulkittuna saattoi luoda tuleviin kansakunnan toivoihin eriytyneempää habitusta kuin nationalismiin edellyttämät ajattelutavat olivat aiemmilta sukupolvilta odottaneet.

Isänmaallisuusideologian kolmannessa vaiheessa muistopuheissa kansallisen edun teemojen rinnalle tulivat *valtiollisten* näkökohtien, julkisen elämän sekä myös sodan jälkeisten yhteiskunnallisten ongelmien korostunut huomioonottaminen. Siihen liittyi esimerkiksi sellaisten uusien tieteenalojen kuin sosiologia ja kriminologia esiinmarssi. Samoin käänne verrattuna edelliseen vaiheeseen ilmeni demokratian puolustuksena diktatuuria vastaan ja oikeustieteen merkitys valtiomiesominaisuuksien oppimisessa varsinkin, jos kyseessä olivat kansainväliset tehtävät ja Suomen valtiollisen elämän 'oikean suunnan' näkeminen. Erityisen merkittävää oli tajuta, että suuren itänaapurin kanssa oli elettävä sovussa, mutta ei madellen tai nöyristellen sen edessä. Tähän oli tarvittu ja vaadittu uutta historianfilosofista näkemystä ja kokemuspohjaista tajua Suomen geopoliittisista realiteeteista. Tällä käännteentekevällä näkemyksellä tuli olemaan merkittävä historiallinen käyttö paitsi valtiomiehen mallia ajatellen myös koko kansan mielialojen muokkauksessa. Ihanteellisuus alkoi historiakäytöstä karista. Suomalaisen Tiedeakatemian muistopuheissa ei esiintynyt sen kummemmin sankaripalvontaa á la Carlyle kuin kenenkään tiedemiehen kulttia, vaan kyse oli valikoituneen tiedeyhteisön sisäisestä traditiosta, 'parhaiden' muiston (saavutusten) kunnioittamisesta, millä oli tuleville tiedemiespolville erityinen historia-arvo.

Anssi Halmesvirta, D.Phil. (Sussex), aatehistorian dosentti, historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto.

Viitteet

[1] Eräs lakimies jopa suositteli anonymiteettiä, koska julkisesta roolistaan huolimatta useiden muistopuheiden kohteiden kuolemista on kulunut vasta muutamia vuosikymmeniä.

[2] On paljon eritasoista, banaalimpaa *panteonisaatiota*, jossa tiedemiehille ja oppineille on järjestynyt vain vähän tilaa *panteonissa*. Vrt. esim Virrankoski 2020; Iso-Markku 2004. Poikkeuksena tästä hallintomiesten historiaroolin kuva, ks. tark. Koskinen & Einonen 2014, 126–143. *Panteonisaatiosta* ks. Halmesvirta 2012, 48–49; Porkoláb 2006 ja näiden käyttämä uusi tutkimus.

[3] Sama koskee Suomen Historiallisen Seuran jäseniä. Professori Petri Karonen antoi ystävällisesti käyttööni SHS:ssa pidetyt muistopuheet, mutta tähän artikkeliin niiden vertailu STA:n materiaaliin ei mahtunut. Vrt. Karonen 2019, passim.

[4] Vastaavasti unkarilaiselle fennougristi József Szinnyeille pidettiin muistopuhe vuonna 1943.

[5] Suomalaisesta nationalismista tässä merkityksessä 1800-luvun lopulla, ks. Halmesvirta 2018 ja siinä mainittu kansainvälinen tutkimus.

[6] Vrt. *Valvoja-Aika*, 1933 no 9, 361–374. Tämän ”1.-luokan” valtiomiehen ura vaati erityisen laajan muistokirjoituksen; vrt. Linkomies 1954, 17–23.

[7] Näyttää itseasiassa siltä, että jälkikäteen kootut muistopuheet lähenevät kirjoitettua historiaa ja siten luovat umpeen kollektiivisen muistin ja historiankirjoituksen välistä kuilua. Vrt. Ricoeur 2004, 497.

[8] Niin sanottua ryssävihaa ei muistopuheissa esiintynyt, vaikka sitä muutoin akateemisissa piireissä viljeltiin.

Alkuperäislähteet

Suomalaisen Tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat (=STAEP), 1910–1957.

Valvoja-Aika, 1933.

Kirjallisuus

Black, Jeremy. 2005. *Using History*. London: Hodder Arnold.

Blåfield, Antti, toim. 2016. *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Helsinki: Siltala.

Bourdieu, Pierre. 1977. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London and Beverly Hills.

Burke, Peter. 1980. *Sociology and History*. Controversies in sociology 10. London: George Allen & Unwin.

Engman, Max & David Kirby. 1989. *Finland. People, Nation, State*. London: Hurst & Co.

Freeden, Michael. 2019. *Mitä on ideologia?* Suom. Tapani Kilpeläinen. Tampere: niin & näin.

Halmesvirta, Anssi. 1997. Riiviöistä ritareiksi. Vernerin Louhivuori, suomalaisen partioaatteen synty ja nuorkirkollinen luonteenmuokkausideologia. *Historiallinen Arkisto* 109, 7–59. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sksdor-000006>

Halmesvirta, Anssi. 2011. Editor's Introduction. Teoksessa *Cultic Revelations. Cult Personalities and Phenomena*, ed. Anssi Halmesvirta, 12–15. Joensuu: Historietti.

Halmesvirta, Anssi. 2009. A Foreign Benefactor and a Domestic Liberator: The Cults of Lenin and Mannerheim in Finland. *Scandinavian Journal of History* 34, 4: 414–432. <https://doi.org/10.1080/03468750903151628>

Halmesvirta, Anssi. 2012. *Aatehistorian harjoitus*. Jyväskylä: Yliopistopaino.

Halmesvirta, Anssi. 2018. From Nationalism to Macro-Nationalism. Teoksessa *Cultural Nationalism in Finnish-Hungarian Historical Context*, eds. Gábor Gyáni & Anssi Halmesvirta, 27–48. Magyar történelmi emlékek. Értekezések 7. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Történettudományi Intézet.

Heikkilä, Hannu. 2002. Tieteellisten seurojen vuosisata. Teoksessa *Suomen tieteen historia: 4, Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien*, päätoim. Päiviö Tommila, 564–581. Helsinki: WSOY.

Iso-Markku, Jaana, toim. 2004. *Suuret suomalaiset*. Keuruu: Otava.

Karonen, Petri, toim. 2019. *Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1449. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kemiläinen, Aira, Marjatta Hietala & Pekka Suvanto, toim. 1985. *Mongoleja vai Germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*. Historiallinen arkisto 86. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Koskinen, Ulla & Piia Einonen. 2014. Hallinnon sankarilliset yksilöt ja kasvoton koneisto. Teoksessa *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*, toim. Petri Karonen & Antti Räihä, 115–145. Historiallisia tutkimuksia 267. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201611254780>

Leppänen, Veli-Pekka. 2020. Eino Murtorinne tutki 1960-luvulla Itä-Saksassa kirkkohistoriaa: ”Luin ensimmäisenä kansioita, jotka olivat yhä sinetöityinä Kolmannen valtakunnan jälkeen”. *Helsingin Sanomat* 23.11.2020, B12.

Linkomies, Edwin. 1954. *Ihmishengen tie*. Helsinki: Otava.

Merimaa, Juha. 2020. Nationalismi teki Suomesta Suomen (Teemu Keskisarjan haastattelu). *Tiede* 12/2020.

Nietzsche, Friedrich. 2020 [1874]. *Historian hyödyistä ja haitasta elämälle*. Suom. Anssi Halmesvirta. 3. painos, Jyväskylä: JULPU. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9167-8>

Nora, Pierre. 1996. The Era of Commemoration. Teoksessa *Realms of Memory. Rethinking the French Past*. Transl. Arthur Goldhammer, ed. Pierre Nora, vol. III. New York: Columbia University Press.

Paaskoski, Jyrki. 2008. *Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008*. Helsinki: Otava.

Porkoláb, Tibor. 2006. Közösségi emlékezet, ceremonialitás, panteonizáció. Szempontok az emlékbeszéd műfájának vizsgálatához. Teoksessa *Kultusz, Mű, Identitás. Kultusztörténeti tanulmányok 4*, Szerk. Zsuzsa Kalla, Takáts József & Tverdota György, 56–88. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.

Ricoeur, Paul. 2004. *Memory, History, Forgetting*. Transl. Kathleen Blamey & David Pellaeur. Chicago: University Press of Chicago.

Stenberg, Göran. 1998. *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*. Stockholm: Atlantis.

Tammela, Joonas. 2021. Muistopuheet. Teoksessa *Vanhojen käsialojen lukuopas*, toim. Petteri Impola, Pirita Frigren, Petri Karonen, Matti Roitto & Antti Räihä, 67–73. Helsinki: Gaudeamus.

Tiihonen, Seppo. 2020. *Pieni piiri. Vallan verkostot 1919–1939*. Helsinki: BoD – Books on Demand. <http://hdl.handle.net/10138/334703>

Valtonen, Pekka. 2018. *Kosmopoliitteja ja kansallismielisiä. Aatteiden kamppailu sotienvälisessä Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.

Virrankoski, Pentti. 2020. *Suomen historiaa ja sen suuria nimiä*. Mustasaari: KTMP Group Oy.